

नेपाल प्रशामक सेवा राष्ट्रिय रणनीति

(२०२५-२०३५)

नेपाल सरकार
स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालय
स्वास्थ्य सेवा विभाग
उपचारात्मक सेवा महाशाखा

नेपाल प्रशामक सेवा राष्ट्रिय रणनीति

(२०२५-२०३५)

नेपाल सरकार
स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालय
स्वास्थ्य सेवा विभाग
उपचारात्मक सेवा महाशाखा

प्रदीप पौडेल
Pradip Paudel

: ०१-५-३६२५३४
: ०१-५-३६२५३४

Website: www.mohp.gov.np

स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या मन्त्री
Minister for
Health and Population

नेपाल सरकार
Government of Nepal

स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या मन्त्रालय
Ministry of Health and Population

रामशाहपथ, काठमाडौं, नेपाल
Ramshahpath, Kathmandu, Nepal

पत्र संख्या (Ref. No.): ०१७/८२ चलानी नं. (Dispatch No.): ११०२ मिति (Date):.....

मन्तव्य

नेपालको संविधानले सुनिश्चित गरेको स्वास्थ्य सम्बन्धी संवैधानिक हकको प्रत्याभूति गराउँदै आफ्ना नागरिकको जीवन रक्षा गर्नु, उनीहरूलाई सम्मानजनक जीवनयापनको अधिकार सुनिश्चित गर्नु, रोग लाग्नबाट बचाउनु र पीडामुक्त तथा गुणस्तरीय जीवनयापनका लागि अनुकूल वातावरण निर्माण गर्नु राज्यको प्रमुख दायित्व हो। राज्यले गर्ने विभिन्न प्रयासका बावजूद पनि गम्भीर तथा जीवनलाई सीमित पार्ने रोगबाट थुप्रै नागरिक समस्यामा परेको र शारीरिक पीडा भोग्नु परेको तथा उनीहरूको परिवारले समेत मानसिक, सामाजिक र आध्यात्मिक रूपमा समेत गहिरो कष्ट व्यहोर्नु परेको छ।

नेपालमा बढ्दो वृद्ध जनसंख्या र गैर-संक्रामक रोगहरूको प्रकोपका कारण जीवनको अन्तिम चरणमा समेत गुणस्तरीय सेवाको माग र आवश्यकता बढ्दै गएको छ। यस्तो संवेदनशील अवस्थामा प्रशामक सेवा (Palliative Care) ले उनीहरूलाई आवश्यक सहारा, आशा र आत्मसम्मानको अनुभूति प्रदान गर्दै जीवनलाई सहज बनाउन महत्वपूर्ण भूमिका खेल्छ। यस यथार्थलाई आत्मसाथ गर्दै प्रशामक सेवाको अपरिहार्यतालाई महसुस गरी "नेपाल प्रशामक सेवा राष्ट्रिय रणनीति (२०२५-२०३५)" तर्जुमा गरिएको छ।

यो रणनीतिले प्रशामक सेवाको संस्थागत विकास, दक्ष जनशक्तिको उत्पादन, आवश्यक औषधि तथा उपकरणको सहज पहुँच सुनिश्चितता, सेवा प्रवाहको गुणस्तरीय मापदण्ड निर्धारण तथा प्रभावकारी अनुगमन प्रणालीको स्थापना र समुदायस्तरसम्म सेवा विस्तारका लागि स्पष्ट मार्गदर्शन प्रदान गर्नेछ भन्ने विश्वास लिएको छ। यस रणनीतिमा समावेश गरिएका सिद्धान्त र कार्यनीतिहरूले प्रशामक सेवा प्रवाहमा आवश्यक समन्वय र सहकार्यलाई नयाँ आयाम प्रदान गर्दै यस मानवीय पक्षलाई अझ बलियो बनाउनेछ भन्ने विश्वास लिएको छ।

स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालयको तर्फबाट यस रणनीतिको निर्माणमा महत्वपूर्ण योगदान पुऱ्याउनुहुने उपचारात्मक सेवा महाशाखा, स्वास्थ्य सेवा विभागका साथै सम्पूर्ण विज्ञहरू, स्वास्थ्यकर्मीहरू, सरोकारवाला निकायहरू, साझेदार संस्थाहरू र समुदायका प्रतिनिधिहरूप्रति हार्दिक आभार तथा धन्यवाद व्यक्त गर्दछु।

२०८२ ज्येष्ठ

प्रदीप पौडेल

मन्त्री

नेपाल सरकार

स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालय

(.....शाखा)

फोन नं.

४२६२५५०
४२६२८०२
४२६२७०६
४२६२५३५
४२६२८६२
४२२३५८०

प्राप्त पत्र संख्या :-

पत्र संख्या :-

चलानी नं. :-

रामशाहपथ,

काठमाडौं, नेपाल ।

मिति :

विषय :-

शुभकामना

नेपाल जस्तो विविध सामाजिक, भौगोलिक र आर्थिक पृष्ठभूमि भएको मुलुकमा स्वास्थ्य सेवा प्रणालीले प्रत्येक नागरिकलाई जीवनको सम्पूर्ण चक्रमा सम्मानजनक सेवा प्रदान गर्न सक्नुपर्छ। जीवनलाई सीमित गर्ने गम्भीर रोगहरूसँग लडिरहेका व्यक्तिहरूका लागि आवश्यक प्रशामक सेवा (Palliative Care) जीवनको अन्तिम चरणमा मात्र नभई रोग निदान भएकै अवस्थाबाट नै उपलब्ध हुन जरुरी छ।

"नेपाल प्रशामक सेवा राष्ट्रिय रणनीति (२०२५ - २०३५)" को निर्माणले यस क्षेत्रमा ऐतिहासिक कदमको सुरुवात गरेको छ। यो रणनीतिले प्रशामक सेवाको पहुँचलाई शहर र अस्पतालहरूमा मात्र सीमित नगरी गाउँ, समुदाय, र घरदैलोसम्म पुऱ्याउने दिगो खाका प्रस्तुत गरेको छ। यसमा सेवा प्रवाह, औषधि तथा उपकरणको उपलब्धता, दक्ष जनशक्तिको निर्माण, तथा अनुगमन र अनुसन्धानको मजबुत ढाँचा समेटिएको छ।

स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालयको नेतृत्वमा प्रदेश सरकार, स्थानीय सरकार, शिक्षण संस्थाहरू, निजी क्षेत्र, नागरिक समाज, सेवा प्रदायक, अन्तर्राष्ट्रिय साझेदारहरू लगायत सबै सरोकारवालाहरूको सहकार्यमा यो रणनीति निर्माण गरिएको हो। विगत दुई दशकमा प्रशामक सेवाको विकासका क्रममा प्राप्त अनुभवहरूलाई दस्तावेजीकरण गरी यस रणनीतिमा समावेश गरिएको छ।

यो रणनीतिको प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि सबैको निरन्तर सहयोग र सहकार्य रहने छ भन्ने विश्वास लिएको छु। यस रणनीति निर्माणमा स्वास्थ्य सेवा विभाग, विश्व स्वास्थ्य संगठन लगायत सम्बद्ध सम्पूर्ण सरोकारवालाहरूलाई धन्यवाद दिन चाहन्छु।

डा. विकास देवकोटा
सचिव

नेपाल सरकार
स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालय
स्वास्थ्य सेवा विभाग
स्वास्थ्य सेवा विभाग
टि.क. काठमाडौं

४-२६१७१२
४-२६१४३६
फ्याक्स: ४-२६२२६८

पचली, टेकु
काठमाडौं, नेपाल ।

पत्र संख्या:-

चलानी नम्बर:-

मन्तव्य

स्वास्थ्य सेवा मानव जीवनको आधारभूत आवश्यकता हो, र यो सेवा केवल रोगको उपचारमा मात्र सीमित नरहेर, जीवनको अन्तिम क्षणसम्म पनि गरिमापूर्ण, पीडामुक्त र सहानुभूतिपूर्ण हुनु आवश्यक छ। गम्भीर तथा जीवन सीमित गर्ने अवस्थाहरूमा प्रशामक सेवा (Palliative Care) एउटा संवेदनशील, समर्पित र अत्यावश्यक स्वास्थ्य सेवा हो, जुन रोगीको जीवनको गुणस्तर सुधारमा केन्द्रित हुन्छ।

नेपालमा प्रशामक सेवा सम्बन्धी ऐतिहासिक प्रयासको रूपमा नेपाल प्रशामक सेवा राष्ट्रिय रणनीति (२०२५-२०३५) तयार गरिएको छ। स्वास्थ्य सेवा विभाग, विशेषगरी उपचारात्मक सेवा महाशाखाको समन्वयमा यो रणनीति सम्बन्धित सरोकारवालाहरूको व्यापक सहभागिता र परामर्शका आधारमा विकास गरिएको हो। यो दस्तावेज प्रशामक सेवाको पहुँच विस्तार, सेवा मापदण्ड निर्माण, जनशक्ति अभिवृद्धि, औषधि तथा उपकरणको सुनिश्चितता, तथा सेवा प्रवाहमा समावेशीकरणको स्पष्ट खाका हो।

नेपालमा प्रशामक सेवाको आवश्यकता तीव्र रूपमा बढिरहेको छ। वृद्ध जनसंख्या, गैर-संक्रामक रोगहरूको वृद्धि, तथा ग्रामीण क्षेत्रमा गुणस्तरीय सेवा अभाव जस्ता कारणहरूले प्रशामक सेवाको माग अझ प्रष्ट रूपमा देखापरेको छ। तर, अहिले पनि यो सेवा मुख्यतः क्यान्सर केन्द्रित र शहरी क्षेत्रमा सीमित छ। यस रणनीतिले त्यस्ता सीमिततालाई हटाउँदै प्रशामक सेवालार्ई सबै तहमा विस्तार गर्ने लक्ष्य राखेको छ।

यो रणनीतिले देशको स्वास्थ्य प्रणालीलार्ई अझ मानवीय, उत्तरदायी र पहुँचयुक्त बनाउन एक महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्दछ। यस रणनीतिको प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको स्पष्ट भूमिका, संरचना र समन्वयको खाका तयार गरेको छ। यो अवसरमा रणनीति निर्माणमा योगदान पुर्याउने उपचारात्मक सेवा महाशाखा र सम्पूर्ण विज्ञ, नीति निर्माता, सेवा प्रदायक संस्था, शैक्षिक निकाय, पेशागत परिषद्, नागरिक समाज तथा अन्तर्राष्ट्रिय साझेदारहरूप्रति आभार व्यक्त गर्न चाहन्छु।

२४५८१

डा. टंक प्रसाद बाराकोटी
महानिर्देशक
स्वास्थ्य सेवा विभाग

नेपाल सरकार

स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालय

स्वास्थ्य सेवा विभाग

महाशाखा

४-२६१७१२
४-२६१४३६
फ्याक्स: ४-२६२२६८

पचली, टेकु
काठमाडौं, नेपाल ।

पत्र संख्या:-

चलानी नम्बर:-

मन्तव्य

जीवनको अन्तिम चरणमा रहेका बिरामीहरूलाई गरिमामय, पीडामुक्त र समर्पित सेवा दिनु स्वास्थ्य प्रणालीको एक अनिवार्य तथा नैतिक दायित्व हो। प्रशामक सेवा (Palliative Care) यस्तो मानव केन्द्रित सेवा हो, जसले रोगको उपचार मात्र होइन, बिरामी र उनका परिवारका सामाजिक, मानसिक तथा आध्यात्मिक पक्षहरूलाई समेत सम्बोधन गर्दछ।

नेपाल सरकारले "नेपाल प्रशामक सेवा राष्ट्रिय रणनीति (२०२५-२०३५)" सार्वजनिक गरेर प्रशामक सेवा क्षेत्रको रूपान्तरणतर्फ ऐतिहासिक कदम चालेको छ। यस रणनीतिले प्रशामक सेवालार्ई नीति निर्माणदेखि कार्यान्वयनसम्म तथा मानव संसाधन विकासदेखि समुदायमा सेवा विस्तार समेतलाई राष्ट्रिय स्वास्थ्य प्रणालीमा संस्थागत गर्न आवश्यक सबै पक्ष समेटेको छ।

यो रणनीति निर्माणमा मुख्य भूमिका उपचारात्मक सेवा महाशाखाको रहेको छ। राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय विज्ञ, सरोकारवाला संस्था, सेवाप्रदायक निकाय, नीति निर्माता, नागरिक समाज र साझेदारहरूको संयुक्त परामर्शबाट तयार गरिएको यो रणनीति एक समावेशी, व्यवहारिक र देशको आवश्यकता अनुरूपको खाका हो। आज पनि नेपालमा प्रशामक सेवा मुख्यतः क्यान्सर रोगसँग मात्र जोडिएको देखिन्छ, जसले दीर्घ, गम्भीर वा जीवन सीमित गर्ने अन्य रोगका बिरामीहरूलाई सेवाबाट वञ्चित गरिरहेको छ। यसै परिप्रेक्ष्यलाई ध्यानमा राख्दै जीवन सिमीत गर्ने अन्य रोगहरूलाई समेत यस रणनीतिले अस्पताल, समुदाय र घरमै सेवा पुऱ्याउने दृष्टिकोणलाई प्राथमिकता दिएको छ।

स्वास्थ्य सेवा प्रणालीमा प्रशामक सेवाको एकीकरण, दक्ष जनशक्ति उत्पादन, आवश्यक औषधिको पहुँच, सेवाको मापदण्ड निर्माण, तालिम तथा जनचेतना विस्तार जस्ता प्रमुख विषयमा रणनीतिक लक्ष्य र कार्ययोजना तय गरिएको छ। यस रणनीतिको विकासक्रममा योगदान पुर्याउनु हुने उपचारात्मक सेवा महाशाखाका सम्पूर्ण कर्मचारीहरूसँगै संलग्न विज्ञहरूलाई हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु। यस रणनीतिले सेवाको गुणस्तर सुधार, पहुँच विस्तार र सेवा प्रदायक संस्थाहरूसँग समन्वय बढाउने छ भन्ने विश्वास मैले लिएकी छु।

डा. सुधा देवकोटा

निर्देशक

उपचारात्मक सेवा महाशाखा

स्वास्थ्य सेवा विभाग

निर्देशक

उपचारात्मक सेवा महाशाखा

नेपाल सरकार

स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालय

स्वास्थ्य सेवा विभाग

४-२६१७१२

४-२६१४३६

फ्याक्स: ४-२६२२६८

पत्र संख्या:-

चलानी नम्बर:-

महाशाखा

पचली, टेकु
काठमाडौं, नेपाल ।

प्रस्तावना

स्वास्थ्य सेवा प्रत्येक नागरिकको मौलिक अधिकार हो। यस अधिकारलाई व्यवहारमा रूपान्तरण गर्नका लागि सेवा पहुँच, गुणस्तर र न्यायोचित वितरण अपरिहार्य हुन्छ। प्रत्येक नागरिकलाई जीवनको अन्तिम चरणसम्म गरिमापूर्ण र पीडामुक्त जीवन यापन सुनिश्चित गर्नु आजको स्वास्थ्य प्रणालीको नैतिक दायित्व भएको छ। “नेपाल प्रशामक सेवा राष्ट्रिय रणनीति (२०२५-२०३५)” यही सोच र आवश्यकताको स्पष्ट प्रत्याभूति हो ।

प्रशामक सेवा भनेको केवल उपचारको विकल्प होइन, यो सेवा गम्भीर तथा जीवन सीमित गर्ने अवस्थाहरूमा रहेका विरामी र तिनका परिवारजनको समग्र जीवन गुणस्तर सुधार गर्ने एक समर्पित अभ्यास हो। नेपालमा दीर्घरोग, वृद्ध अवस्था, मानसिक स्वास्थ्य समस्या तथा अन्य गम्भीर अवस्थाहरूको बढ्दो संख्याले, प्रशामक सेवाको आवश्यकतालाई दिनप्रतिदिन तीव्र बनाउँदै लगेको छ।

यस रणनीतिले नेपालमा प्रशामक सेवाको दिगो विकासका लागि आवश्यक नीति, संरचना, श्रोत, मानवशक्ति, औषधि तथा प्रविधिको पहुँच तथा सेवा मापदण्डको स्पष्ट खाका प्रस्तुत गरेको छ। संघ, प्रदेश र स्थानीय तहबीचको समन्वय, शैक्षिक पाठ्यक्रममा समावेशीकरण, तथा समुदाय र घरमै सेवा विस्तार गर्ने उद्देश्यले यो दस्तावेज तयार गरिएको हो।

उपचारात्मक सेवा महाशाखाले स्वास्थ्य सेवा विभागको समन्वयमा यो रणनीति निर्माण प्रक्रिया सञ्चालन गरेको हो। रणनीति तयार गर्ने क्रममा राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय सरोकारवाला निकाय, विषय विज्ञ, सेवाप्रदायक संस्था, नागरिक समाज, पेशागत परिषद्हरू तथा स्वास्थ्यकर्मीहरूको सुझाव, सल्लाह र अनुभवलाई समावेश गरिएको छ। यसले रणनीतिलाई व्यावहारिक र कार्यान्वयनयोग्य बनाएको छ। यस रणनीति निर्माणमा योगदान पुऱ्याउनु हुने सम्पूर्ण विज्ञ, नीति निर्माता, महाशाखाका सहकर्मीहरू, सहकार्य संस्थाहरू, र सेवा क्षेत्रमा क्रियाशील सबै पक्षप्रति कृतज्ञता व्यक्त गर्न चाहन्छु। साथै, यस रणनीतिको प्रभावकारी कार्यान्वयनमा सबै पक्षको निरन्तर सहयोग, प्रतिबद्धता र सक्रिय सहभागिता अपेक्षा गर्दछु।

डा. अमृत पोखरेल

शाखा प्रमुख
उपचारात्मक सेवा महाशाखा
स्वास्थ्य सेवा विभाग

शाखा प्रमुख

विषयसूची

१. पृष्ठभूमि	१
१.१. प्रशामक सेवाको परिभाषा	२
२. नेपालमा प्रशामक सेवाको उपलब्धता र प्रशामक सेवा लक्षित प्रयासहरू	३
३. नेपालमा प्रशामक सेवा सम्बन्धी राष्ट्रिय रणनीतिको आवश्यकता	५
३.१. नेपालको प्रशामक सेवाको प्रतिबद्धता र यसको आवश्यकता	५
४. रणनीतिको विकासक्रम	७
५. दूरदृष्टि	८
६. लक्ष्य	८
७. उद्देश्यहरू	८
८. मार्गदर्शक सिद्धान्तहरू	९
९. रणनीति	१०
रणनीति १: नेतृत्व, सुशासन, आर्थिक तथा सामाजिक सुरक्षा	१०
रणनीति २: प्रशामक सेवाको पहुँच विस्तार	१४
रणनीति ३: प्रशामक सेवाका लागि आवश्यक औषधि र उपकरणहरूको पहुँच वृद्धि	१९
रणनीति ४: प्रशामक सेवाको लागि आवश्यक दक्ष जनशक्तिको निर्माण र उपलब्धता	२२
रणनीति ५: अनुगमन, मूल्यांकन, र अनुसन्धान	२६
१०. प्रमुख जिम्मेवार निकायको भूमिका	२८
११. कठिनाई/चुनौतीहरू र समाधानका सम्भावित उपायहरू	३२
११.१. जनचेतना अभाव	३२
११.२. आवश्यक स्रोतसाधनको कमी	३२
११.३. दक्ष जनशक्तिको अभाव	३३
११.४. सुनिश्चित नेतृत्व र सुशासनको अभाव	३३
११.५. गुणस्तरीय सेवा प्रवाहमा समस्या	३३
११.६. समुदायस्तरमा सेवाको सीमितता	३३
११.७. नियामक निकायहरूसँग समन्वयको कमी	३३
११.८. अनुसन्धानको अभाव	३४
११.९. अन्तर्राष्ट्रिय सहयोग अभाव	३४
११.१०. वित्तीय स्रोतको अपर्याप्तता	३४

मानव जीवन अमूल्य छ र मृत्यु शावशत सत्य हो । मानव जीवनको स्याहारमा शारीरिक, मनोवैज्ञानिक, सामाजिक, सांस्कृतिक तथा आध्यात्मिक पक्षहरू एकीकृत रूपमा समाहित भएको हुनु पर्छ । सबै मानिसहरूलाई जीवनको अन्त्यसम्म पीडामुक्त उच्च गुणस्तरको जीवन जिउने अधिकार छ । रोग, त्यसको चरण र बिरामीको अवस्था वा अन्य कुनै पनि विशेष आवश्यकता अनुसार प्रशामक सेवा (Palliative Care) अभ्यास गर्नु स्वास्थ्य प्रणाली तथा स्वास्थ्य सेवा प्रदायकहरूको जिम्मेवारी हो ।

प्रशामक सेवा गम्भीर र जीवन सीमित गर्ने रोग भएका व्यक्तिहरू र तिनका परिवारहरूको शारीरिक, मानसिक, सामाजिक, र आध्यात्मिक आवश्यकताहरूलाई सम्बोधन गर्दै उनीहरूको जीवनस्तर सुधार गर्न लक्षित स्वास्थ्यसेवा हो । प्रशामक सेवा केवल अन्तिम अवस्थाका बिरामीहरूको पीडा व्यवस्थापनमा सीमित नरही जीवनको गुणस्तरलाई सकारात्मक रूपमा प्रभाव पार्ने र रोगका लक्षणहरूको प्रारम्भिक पहिचान र व्यवस्थापनमा आधारित छ । यसले रोगी र परिवार दुवैलाई सहयोग प्रदान गरी रोगको सम्पूर्ण अवधिभर तथा मृत्यु पश्चातको शोक व्यवस्थापनमा समेत साथ दिन्छ ।

यो सेवा गम्भीर र जीवन सीमित गर्ने रोग भएका बिरामीहरूका लागि अत्यावश्यक छ । प्रशामक सेवा क्यान्सर, दीर्घ हृदय रोग, फोक्सो सम्बन्धी समस्या (जस्तै दम), दीर्घ मिर्गौला रोग, स्नायु प्रणालीका रोगहरू (जस्तै, अल्जाइमर्स, पार्किन्सन्स), दीर्घ पीडा, एड्स, तथा अन्य दीर्घकालीन र जीवनलाई चुनौती दिने अवस्थाहरूमा प्रदान गरिन्छ ।

नेपालमा प्रशामक सेवाको आवश्यकता बढ्दो छ, किनभने नसर्ने रोगहरूसँगै जीवन सीमित गर्ने रोगहरूको संख्या पनि वृद्धि भइरहेको छ । तर अहिले पनि यो सेवा मुख्यतः क्यान्सरका बिरामीहरूसम्म सीमित छ र यसलाई दीर्घरोगीको लागि उपयोगमा ल्याउन सकिएको छैन । नेपालको संविधानले स्वास्थ्य सेवामा पहुँचको अधिकार सुनिश्चित गरेसँगै प्रशामक सेवा स्वास्थ्य प्रणालीको एक अनिवार्य अंगको रूपमा समावेश गर्नु आवश्यक छ । समुदायमा आधारित सेवा प्रवाह, स्वास्थ्यकर्मीहरूको तालिम, र औषधिको पहुँचलाई प्राथमिकतामा राख्दै प्रशामक सेवाको व्यापकता र समावेशितालाई प्रवर्द्धन गर्न नेपाल सरकार र साभेदारहरूको पहल महत्वपूर्ण हुन्छ ।

१.१. प्रशामक सेवाको परिभाषा

विश्व स्वास्थ्य सङ्गठन (WHO) ले प्रशामक सेवालाई रोगी तथा उनीहरूको परिवारका सदस्यहरूलाई गम्भीर रोगका कारण उत्पन्न हुने समस्याहरूको सामना गर्न सहयोग गर्दै जीवनस्तर सुधार गर्ने दृष्टिकोणको रूपमा परिभाषित गरेको छ । यसका लागि शारीरिक, मनोसामाजिक, र आध्यात्मिक पक्षहरूको माध्यमबाट पीडा तथा अन्य समस्याहरूको प्रारम्भिक पहिचान र व्यवस्थापनलाई प्राथमिकता दिइन्छ (विश्व स्वास्थ्य संगठन, २०१६) ।

नेपालमा प्रशामक सेवाको उपलब्धता र प्रशामक सेवा लक्षित प्रयासहरू

प्राचीन धार्मिक परम्परा अनुसार नेपालमा मृत्युलाई प्राकृतिक प्रकृत्या र परिवार तथा छिमेकीहरूद्वारा गरिने हेरचाहको रूपमा चित्रण गरिएको छ। नेपालमा प्रशामक सेवाको थालनी नागरिक समाज र केही अन्तर्राष्ट्रिय सहयोगी एजेन्सीहरूद्वारा स्थानीय पहलको रूपमा भएको पाइन्छ। नेपालमा बिगत दुई सताब्दी देखिनै काठमाडौंको पशुपतिनाथ मन्दिर परिसरमा जीवनको उत्तरार्धको स्याहार केन्द्र स्थापना गर्नु देशमा मृत्यु शैयामा हेरचाहको विकासको पहिलो कदम थियो।

आधुनिक चिकित्सा पद्धतिको विकास सँगै सन् १९९१ मा वीर अस्पतालले क्यान्सर सेवाको सुरुवात गर्यो जहाँ क्यान्सर रोगीहरूलाई प्रशामक सेवा समेत प्रदान गरिएको थियो। नेपालमा आधुनिक प्रशामक सेवा सन् २००० मा सुरु भएदेखि दुई दशकभन्दा बढीको सफलता तथा सिकाईका अनुभवहरू रहेका छन्। होस्पिस नेपालले नेपालमै पहिलोपटक सन् २००० मा चार शैयासहितको प्रशामक सेवा अस्पताल काठमाडौंमा सुरुवात गरेको पाइन्छ। सन् २००२ मा क्यान्सर उपचार र अनुसन्धानका लागि अन्तर्राष्ट्रिय नेटवर्क (INCTR) को नेपाल शाखा, बनेपाले प्रशामक सेवा सम्बन्धी तालिमको थालनी गर्यो। बी.पी. कोइराला मेमोरियल क्यान्सर अस्पताल (BPKMCH) भरतपुरले सन् २००४ मा राजधानी बाहिर अस्पतालमा प्रशामक सेवाको सुरुवात गर्यो। उक्त संस्थाले ओ.पी.डी, वार्ड र सामुदायिक क्लिनिकहरू मार्फत बालबालिकाहरूलाई समेत प्रशामक उपचार सेवाहरू प्रदान गर्यो। यसका साथै होस्पिस नेपालले सन् २००५ मा काठमाडौं उपत्यकामा समुदायमा आधारित हेरचाहको सुरुवात गर्यो। भक्तपुर क्यान्सर अस्पतालले सन् २००६ मा १० शैयाको वार्डसहित प्रशामक सेवाको थालनी गर्यो। अहिले भक्तपुर नगरपालिकामा सामुदायमा पहुँच विस्तार सहितका (Community Outreach) सेवाहरू उपलब्ध छन्। त्यसैगरी कान्ति बाल अस्पतालले प्रशामक सेवा लक्षित चार शैयाबाट सेवाहरू प्रदान गर्दै आएको छ। प्रशामक सेवाको क्षेत्रमा अन्य धेरै संस्था र केन्द्रहरू समेत सकृय रहेको पाइन्छ। थानकोटमा होस्पिसको स्थापना सन् २००७ मा कोरियाली सहयोगमा भएको थियो। यसले क्यान्सर र गैरक्यान्सर बिरामीहरूको लागि बिरामी भर्ना (indoor) सहितको हेरचाह सेवा प्रदान गर्दछ। ग्रीन पाश्चर हस्पिटल पोखराले सन् २०१५ देखि प्यालिएटिभ केयर युनिट संचालन गरेको छ जसले डे केयर, बिरामी भर्ना सेवा, सामुदायिक प्रशामक सेवा, शोक सेवाका साथै जन्मजात शारीरिक विकलांगता भएका शिशुहरू र प्रशामक सेवा आवश्यकता भएका बच्चाहरूको लागि छुट्टै बेडहरू व्यवस्था गरी सेवा प्रवाह गरिरहेको छ।

प्रशामक सेवा सम्बन्धी प्रयासहरूलाई एकताबद्ध गर्नुका साथै यो सेवालाई प्रवर्धन गर्न सन् २००९ मा नेपालीज एसोसिएसन फर प्यालिएटिभ केयर (NAPCare) को गठन गरिएको थियो । प्रशामक सेवाको क्षेत्रमा कार्य गर्ने सबै समूहका लागि यो एउटा साझा चौतारी हो जसले नेपालमा प्रशामक सेवा प्रवाहका लागि पैरवी गर्नुका साथै यसका लागि आवश्यक तालिम, अनुसन्धान तथा र ओपिओइडहरूको उपलब्धताका लागि कार्यहरू गर्दछ ।

क्यान्सर केयर नेपालले सन् २०१६ मा होम होस्पिस केयर सुरु गर्यो । यो संस्थाले प्रशिक्षित स्वास्थ्यकर्मीहरूद्वारा घरमा आधारित (Home based) प्रशामक सेवा प्रदान गर्दछ । त्यसैगरी NAPCare को सहयोगमा राष्ट्रिय स्वास्थ्य तालिम केन्द्रद्वारा विकास गरिएको तालिम सामाग्री प्रयोग गरि स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालय मातहतका स्वास्थ्यकर्मीहरू (डाक्टर तथा नर्सहरू)लाई नियमित रूपमा प्रशिक्षित गर्दै आएको छ । त्यसैगरी सन् २०१७ मा पहिलो पटक NAPCare, क्यानाडाको टू वल्ड्स क्यान्सर कोलाबोरेटिभ र EMMS इन्टरनेशनल ले विश्व स्वास्थ्य संगठन (WHO) को सहयोगमा स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालयलाई प्रशामक सेवाका लागि प्रस्तावित राष्ट्रिय रणनीतिको मस्यौदा तयार गरी हस्तान्तरण गरिएको थियो ।

नेपालमा प्रशामक सेवाको विस्तारको क्रममा पछिल्लो प्रयास फलस्वरूप सन् २०२२ मा कोशी प्रदेशमा नेपाल होस्पिस केयर सेन्टरको स्थापना भएको छ । यसै वर्ष स्वास्थ्य सेवा विभागको उपचारात्मक सेवा महाशाखाद्वारा स्वास्थ्यकर्मीहरूका लागि प्रशामक सेवा सम्बन्धी हाते पुस्तिका तयार गरी सात वटै प्रदेशहरूमा अभिमुखीकरण गरिएको थियो । यसैगरी पाटन स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठान (PAHS) ले एम.बी.बी.एस, बी.एन.एस र बी.एस.सी नर्सिङ जस्ता स्नातक तहका शैक्षिक पाठ्यक्रमा प्रशामक सेवालाई समावेश गरेको छ । PAHS ले १८ महिनाको NMC द्वारा मान्यता प्राप्त प्रशामक सेवाको MD पश्चातको फेलोसिप कार्यक्रमको समेत सुरुवात गरेको छ । यसका साथै प्रशामक सेवालाई सहज र प्रविधीमैत्री बनाउने उद्देश्यले सेवा प्रदायकसँग सेवाग्राहीहरूको सम्पर्क र पहुँच बढाउन NAPCare द्वारा विकास गरी प्रयोगमा ल्याइएको मोबाइल अनुप्रयोग (application) समेत परिक्षण चरणमा उपयोगी सिद्ध देखिएको छ ।

घरमै आधारित हेरचाह कार्यक्रमहरू नेपालको सांस्कृतिक, सामाजिक, र आर्थिक परिवेशसँग अत्यन्त सान्दर्भिक छन् । यो तथ्यले नेपालमा समुदायस्तरमा प्रशामक सेवाको पहुँच विस्तार गर्न सहज हुने देखिन्छ । वर्तमान समयमा क्यान्सर बाहेकका अवस्थाका बिरामीहरू पनि प्रशामक सेवाको पहुँचमा आउने क्रम बिस्तारै बढिरहेको छ, यदपी अधिकांश सेवाहरू मुख्यतः क्यान्सरका बिरामीहरूमानै केन्द्रित छन् । यसले पनि नेपालमा प्रशामक सेवाको थप आवश्यकतालाई पुष्टि गर्दछ ।

समग्रमा नेपालमा प्रशामक सेवाको विकासक्रमलाई नियालेर हेर्ने हो भने यस सेवालाई प्रभावकारी बनाउन सरकारी र गैरसरकारी संस्थाहरूले खेल्न सक्ने महत्वपूर्ण भूमिकालाई उजागर गर्दछ । यस्ता संयुक्त प्रयासहरूले प्रशामक सेवाहरूलाई स्वास्थ्य प्रणालीमा एकिकृत गर्न मद्दत गरेका छन् । त्यसैगरी, निजी क्षेत्रका स्वस्थ्य सेवा प्रदायकहरूले पनि प्रशामक सेवामा रहेका अपरिपुर्त मागलाई सम्बोधन गर्न महत्वपूर्ण भूमिका खेलेका छन् । यसका साथै प्रशामक सेवाको प्रवर्धन र विस्तारका लागि स्थानीय नेतृत्वले श्रोत र साधनको उपलब्धता सुनिश्चित गरेर महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्न सक्छन् ।

नेपालमा प्रशामक सेवा सम्बन्धी राष्ट्रिय रणनीतिको आवश्यकता

नेपालको संविधान २०७२ ले प्रत्येक नागरिकलाई स्वास्थ्य सेवामा पहुँचको सुनिश्चितता गरेको छ। साथै जनस्वास्थ्य सेवा ऐन, २०७५ ले आधुनिक चिकित्सा, आयुर्वेद, होमियोप्याथी, युनानी, प्राकृतिक चिकित्सा, आम्ची प्रणाली मार्फत उपलब्ध गराइने सेवाहरूलाई स्वास्थ्य सेवाको परिभाषाभित्र समावेश गरेको छ। त्यसैगरी, राष्ट्रिय स्वास्थ्य नीति, २०७६ ले स्वास्थ्यमा सर्वव्यापि पहुँचको अवधारणा अनुरूप प्रबर्द्धनात्मक, प्रतिकारात्मक, उपचारात्मक, पुनर्स्थापनात्मक तथा प्रशामक सेवाहरूलाई एकीकृत रूपमा विकास र विस्तार गर्ने लक्ष्य राखेको छ। विभिन्न देशका अध्ययनहरूले समेत प्रशामक सेवा लागत प्रभावकारी हुनका साथै यसले अनावश्यक सरकारी र व्यक्तिगत खर्चको बचत गर्नुका अतिरिक्त मानिसको जीवनमा गुणात्मक सुधार गरेको देखाएका छन्।

३.१. नेपालको प्रशामक सेवाको प्रतिबद्धता र यसको आवश्यकता

नेपाल सरकारले सन् २०११ मा नसर्ने रोगहरूको रोकथाम तथा नियन्त्रणमा संयुक्त राष्ट्र संघको महासभाको उच्चस्तरीय बैठकको राजनीतिक घोषणामा प्रशामक सेवामा पहुँच सुधार गर्ने आवश्यकतालाई अनुमोदन गर्यो। यस अनुरूप नेपाल सरकारले पनि प्रशामक सेवा तथा दुखाइ कम गर्ने औषधिको रूपमा ओपियोइडको पहुँचलाई सुधार गर्न स्वीकार गर्यो। यो विषय नसर्ने रोगहरूको विश्वव्यापी अनुगमनका २५ सुचाइहरू भित्र समेत समावेश रहेको छ। पीडा कम गर्न ओपियोइड (opioid) र गैरओपियोइडका (non-opioid) साथै सामान्य लक्षणहरूको लागि बयस्क तथा बालबालिकालाई दिइने प्रशामक सेवाका औषधिहरूलाई WHO को अत्यावश्यक औषधीहरूको सूचीमा समावेश गरिएको छ। यसका लागि नेपाल सरकारले पनि यस्ता औषधीहरूको पहुँच सुनिश्चित गर्नु आवश्यक रहेको छ। तर मननयोग्य के छ भने, अन्तर्राष्ट्रिय लागूपदार्थ नियन्त्रण महासन्धिहरू अन्तर्गत देशहरूको दोहोरो दायित्व हुन्छ। यस अन्तर्गत देशले लागूपदार्थहरूको नियन्त्रण गर्दै चिकित्सकिय प्रयोजनका लागि यसको पहुँचको सुनिश्चितता गर्नुका साथै आफ्नो जनसंख्यालाई ओपियोइड र गैरओपियोइडको निर्भरता र दुरुपयोगबाट जोगाउनु पनि आवश्यक हुन्छ। तर बिडम्बना त के छ भने प्रायः सरकारले यस्ता औषधीहरूको दुरुपयोग रोक्ने क्रममा चिकित्सकिय उद्देश्यका लागि यसको पहुँच सुनिश्चित गर्ने आफ्नो दायित्व निर्वाह गर्न पछि परेको देखिन्छ।

यसै सन्दर्भमा सन् २०१४ मा प्रशामक सेवा सम्बन्धी पहिलो विश्वव्यापी संकल्प प्रस्तावमा विश्व स्वास्थ्य महासभा (WHA ६७.१९) ले यस सेवालार्ई स्वास्थ्य प्रणालीको नैतिक जिम्मेवारी रूपमा मान्यता दिदै विश्व स्वास्थ्य संगठन तथा यसका सदस्य रास्ट्रहरूलार्ई प्रशामक सेवालार्ई स्वास्थ्य प्रणालीको एक अभिन्न अङ्गको रूपमा अङ्गीकार गर्न र प्राथमिक स्वास्थ्य सेवा वा समुदाय तथा घरमा आधारित सेवाको अवधारणा अनुरूप पहुँच बृद्धि गर्न आह्वान गर्यो ।

प्रशामक सेवामा पहुँच सुनिश्चित गर्नु स्वास्थ्य प्रणालीको नैतिक दायित्व मात्र नभई अन्तर्राष्ट्रिय मानव अधिकार कानून अन्तर्गतको मुख्य दायित्व पनि हो । यसै परिप्रेक्षमा नेपालको पाँचौँ राष्ट्रिय मानव अधिकार कार्य योजनामा समेत मानवको स्वास्थ्यको अधिकार (स्वास्थ्य ३.२.२) अन्तर्गत प्रशामक सेवाको अधिकारलार्ई मान्यता दिइएको छ । नेपालमा प्रशामक सेवाको माग अत्यधिक छ, जसको प्रमुख कारण गैर-संक्रामक रोगहरूको वृद्धि र वृद्ध जनसंख्या हो । अध्ययनले के देखाएको छ भने सन् २०१२ मा ५८,००० भन्दा बढी वयस्कलार्ई प्रशामक सेवाको आवश्यकता परेको थियो, जसमा मुख्य रूपमा हृदय रोग, दीर्घ श्वासप्रश्वास समस्या, र क्यान्सरका बिरामीहरू सामेल थिए । (१) यो मागको ठूलो हिस्सा ग्रामीण क्षेत्रमा रहेको छ, जहाँ स्वास्थ्य सेवामा पहुँच सीमित छ । तर, हाल उपलब्ध सेवा मुख्यतया शहरी क्षेत्र र क्यान्सरका बिरामीहरूमै केन्द्रित छ । (२) ग्रामीण स्वास्थ्य पूर्वाधारको विस्तार र प्रशामक सेवालार्ई राष्ट्रिय स्वास्थ्य प्रणालीमा समाहित गर्नु पनि नेपालको आवश्यकता हो ।

यसैगरी राष्ट्रिय क्यान्सर नियन्त्रण रणनीति, २०२४-२०३० ले समेत प्रशामक सेवालार्ई राष्ट्रिय क्यान्सर कार्यक्रमको अभिन्न तथा आवश्यक अंगको रूपमा परिभाषित गरेको परिप्रेक्षमा नेपालमा प्रशामक सेवा सम्बन्धी राष्ट्रिय रणनीतिको आवश्यकता भन्नै बढी उजागर भएको छ ।

-
1. Swarbrick EM, Pietroni MA, Munday DM. The Need for Palliative Care in Adults in Nepal: Projections Based on Modeling Mortality Data. Indian Journal of Palliative Care. 2019;25(1).
 2. Acharya PK, Baral K, Munday D, Gongal RN. Population based need assessment of palliative care in rural Nepal. J Patan Acad Health Sci. 2017 Nov 15;4(2):21-6.

रणनीतिको विकासक्रम

यो रणनीति उपचारात्मक सेवा महाशाखा र स्वास्थ्य सेवा विभागको नेतृत्वमा सम्बन्धित सरोकारवालाहरूको योगदानमा विकसित गरिएको हो । बि.सं २०८० फाल्गुन ४ गते स्वास्थ्य सेवा विभागका महानिर्देशकको उपस्थितिमा एक राष्ट्रियस्तरको परामर्श कार्यशाला गोष्ठीको आयोजना गरिएको थियो । उक्त कार्यशाला गोष्ठीमा देशका विभिन्न स्थानहरूबाट प्रशामक सेवा प्रदान गर्ने सेवा प्रदायकहरू, यस क्षेत्रमा कार्यरत संघ संस्थाहरू, तथा विषय विज्ञहरूको सहभागिता रहेको थियो । उक्त कार्यशाला गोष्ठीले प्रशामक सेवा रणनीतिमा समावेश गरिनु पर्ने मुख्य मुख्य क्षेत्र र कार्यहरूको पहिचान गरेको थियो । तत्पश्चात उक्त गोष्ठीद्वारा तोकिएका क्षेत्र र कार्यहरूको सिमाभित्र रही रणनीतिको खाका तयार गर्न विज्ञहरू समिलित एक कार्यदलको गठन भइ मस्यौदा रणनीति तयार गरिएको थियो । यसका साथै रणनीति लेखनको क्रममा तयार गरिएको मस्यौदा उपर विभिन्न चरणहरूमा राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय विज्ञहरूको प्रत्यक्ष वा अनलाइन माध्यमबाट परामर्श तथा पृष्ठपोषण समेत लिइएको छ । मस्यौदा कार्यदलले स्वास्थ्य तथा अन्य निकायहरूसँग सम्बन्धित विभिन्न कानुनी तथा नीतिगत दस्तावेजहरूका साथै नेपालसँग परिवेश मिल्दाजुल्दा राष्ट्रहरूका प्रशामक सेवा सम्बन्धित नीति तथा रणनीतिहरूको समेत अध्ययन गरेको थियो । “नेपाल प्रशामक सेवा सम्बन्धी राष्ट्रिय रणनीति, २०२५-२०३५” श्री स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालयबाट स्वीकृती गरिएको छ ।

५ दूरदृष्टि

गम्भीर, जटिल वा जीवन सीमित गर्ने रोग भएका प्रत्येक नेपाली नागरिक र तिनका परिवारले समग्र, सम्मानजनक र गुणस्तरीय प्रशामक सेवामा पहुँच प्राप्त गर्ने एक सहयोगी समाजको निर्माण ।

६ लक्ष्य

प्रशामक सेवाको आवश्यकता भएका गम्भीर, जटिल वा जीवन सीमित गर्ने रोग भएका व्यक्तिहरू तथा तिनका परिवारको जीवनको गुणस्तर सुधार गर्न प्रमाणमा आधारित, बहुआयामिक तथा लागत प्रतिफलको सिद्धान्तमा केन्द्रित प्रशामक सेवाको विकास गर्ने ।

उल्लेखित लक्ष्य प्राप्त गर्न यस रणनीतिले निम्न उद्देश्यहरू तय गरेको छः

७ उद्देश्यहरू

१. प्रशामक सेवाको उपयोगिता सम्बन्धमा समुदायदेखि हरेक तहमा सचेतना अभिवृद्धि गर्ने ।
२. भौगोलिक स्थान, जातीयता, धर्म, लिङ्ग वा आर्थिक आस्थाको पर्वाह नगरी सबै नेपाली नागरिकलाई समग्र प्रशामक सेवाको पहुँच सुनिश्चित गर्नु प्रत्येक प्रादेशिक, सङ्घीय, तथा रिफरल अस्पतालहरूमा दक्ष जनशक्ति सहितको प्रशामक सेवा एकाइ स्थापना गर्नु ।
३. प्रशामक सेवाका प्रदान गर्न हरेक तहका स्वास्थ्य सस्थाहरूलाई आवश्यक जनशक्ति निर्माण तथा शिप अभिवृद्धि गर्ने ।
४. प्रशामक सेवाका लागि आवश्यक औषधिहरू (जस्तै, ओपिओइड र अन्य औषधी) र चिकित्सकिय उपकरणहरूको उपलब्धता सुनिश्चित गर्नु ।
५. स्वास्थ्य सेवा प्रणालीको प्रत्येक तहबाट प्रमाणमा आधारित, उपयुक्त, र दिगो अभ्यास सुनिश्चित गर्दै मापदण्ड अनुसारको स्तरीय प्रशामक सेवा प्रदान गर्नु ।
६. एन.एम.सी (NMC), एम.ई.सी (MEC), एन.एन.सी (NNC), एन.एच.पी.सी (NHPC) जस्ता नियामक निकायहरू र NAPCare जस्ता व्यावसायिक संघहरू तथा निजी सेवा प्रदायहरूसँग सहकार्य र साभेदारी गरेर उच्च गुणस्तरीय प्रशामक सेवा प्रवाह सुनिश्चित गर्नु ।

८ मार्गदर्शक सिद्धान्तहरू

यस रणनीतिले तय गरेका लक्ष्य, उद्देश्यहरू, कार्यहरू तथा अपेक्षित नतिजा प्राप्त गर्न निम्न मार्गदर्शक सिद्धान्तहरू तय गरिएका छन् :

- १ प्रशामक सेवा व्यक्ति-केन्द्रित, सम्मानजनक, सहानुभूतिमुलक, सांस्कृतिक रूपमा सुरक्षित, र जीवन-सीमित गर्ने रोग भएका व्यक्ति, परिवार र हेरचाहकर्ताहरूको प्राथमिकता र विशेष आवश्यकताहरूको सम्मान गर्ने हुनुपर्छ ।
- २ प्रशामक सेवा राष्ट्रिय स्वास्थ्य प्रणालीमा सामुदायस्तरदेखि केन्द्रीय स्तरसम्म, सार्वजनिक, निजी र गैरसरकारी संस्थाहरूमा स्वास्थ्य सेवाको एक अभिन्न अंगको रूपमा एकीकृत हुनु पर्छ ।
- ३ प्रशामक सेवाको योजना, कार्यान्वयन र अनुगमन नेपालको स्वास्थ्य सेवा प्रणालीमा व्यवस्थित रूपमा एकीकृत गर्नुपर्छ ।
- ४ जीवन-प्रतिकूल रोग भएका व्यक्तिहरू र तिनीहरूका परिवारलाई निदानको समयदेखि मृत्यु पछि शोकको अवस्थासम्म पनि निरन्तर सहयोग र साथ प्रदान गर्नुपर्छ ।
- ५ विशेष आवश्यकताका समूह (जस्तै अपाङ्गता भएका, वृद्ध, शरणार्थी, घरबारविहीन, लैंगिक अल्पसंख्यक, मानसिक स्वास्थ्य समस्या भएका, र कैदीहरू) मा पहुँचयोग्य र समतामूलक सेवा सुनिश्चित गरिनुपर्छ ।
- ६ गरीब र सीमान्तकृत जनसङ्ख्याका लागि वित्तीय र सामाजिक सुरक्षाको प्रत्याभूति सहित प्रशामक सेवा प्रदान गर्नुपर्छ ।
- ७ प्रशामक सेवाको प्रभावकारिताका लागि सबै राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय सरोकारवालाहरू बीच साभेदारी र सहयोग र समन्वय हुनुपर्छ ।

९ रणनीति

यस प्रशामक सेवा सम्बन्धी रणनीति २०२५-२०३५ मा प्रस्तुत रणनीतिहरूले वर्तमान प्रशामक सेवाको सबै पक्षहरूलाई मध्यनजर गर्दै अल्पकालीन, मध्यकालीन र दीर्घकालीन कार्यनीतिहरू तय गरेको छ। यसका प्रमुख रणनीतिहरू निम्न बमोजिम छन् :

रणनीति १: नेतृत्व, सुशासन, आर्थिक तथा सामाजिक सुरक्षा

रणनीति २: प्रशामक सेवाको पहुँच बिस्तार

रणनीति ३: प्रशामक सेवाको लागि आवश्यक औषधि र उपकरणको पहुँच वृद्धि

रणनीति ४: प्रशामक सेवाको लागि आवश्यक दक्ष जनशक्तिको निर्माण र उपलब्धता

रणनीति ५: अन्तुगमन, निगरानी र अन्तुसन्धान

रणनीति १: नेतृत्व, सुशासन, आर्थिक तथा सामाजिक सुरक्षा

नेपालमा प्रशामक सेवा प्रदान गर्न तीनै तहका सरकारहरू (संघीय, प्रादेशिक, र स्थानीय तह) यो रणनीति कार्यान्वयन गर्नका लागि जिम्मेवार र जवाफदेही हुनेछन्। यसका साथै प्रशामक सेवालाई दिगो बनाउनका लागि सबै तहका सरकारहरूले आवश्यक कृयाकलापहरू संचालन गर्नेछन्।

अपेक्षित उपलब्धिहरू:

- संघीय, प्रादेशिक तथा स्थानीय तहमा प्रशामक सेवा संचालनका संयन्त्रहरू स्थापना हुनेछन्।
- प्रशामक सेवाको जिम्मेवारी स्थानीय तह हुँदै वडास्तरसम्म हस्तान्तरण हुनेछ।
- प्रशामक सेवा आवश्यक पर्ने व्यक्ति र परिवारहरूको लागि सामाजिक तथा आर्थिक संरक्षण मजबुत हुनेछ।

क्र.सं	प्रमुख गतिविधि	प्रमुख/सहायक जिम्मेवार निकाय	कार्यन्वयन अवधी (रणनीति पास भएको मितिबाट)	सूचक	अपेक्षित परिणाम
१.१ नेतृत्व र सुशासन					
१.१.१	स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालयको राष्ट्रिय जनस्वास्थ्य समिति अन्तर्गत राष्ट्रिय प्रशामक सेवा रणनीति कार्यान्वयन उपसमिति गठन गर्ने ।	स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालय/स्वास्थ्य सेवा विभाग, उपचारात्मक सेवा महाशाखा	६ महिना	हरेक ३ महिनामा १ पटक उपसमितिको बैठक बसेको हुनेछ	उच्च नेतृत्व तहबाट प्रशामक सेवाको रणनीति कार्यान्वयनका लागि समन्वय र सहजीकरण हुनेछ
१.१.२	उपचारात्मक सेवा महाशाखामा तत्कालको लागि (सन् २०२५ सम्ममा) प्रशामक सेवा इकाई तथा दीर्घकालीन रुपमा (सन् २०३० सम्ममा) प्रशामक सेवा शाखाको स्थापना गर्ने ।	स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालय/स्वास्थ्य सेवा विभाग, उपचारात्मक सेवा महाशाखा	इकाई गठन -६ महिना शाखा स्थापना -५ वर्ष	कार्यविवरण सहितको एक ईकाई र शाखा गठन भएको हुनेछ	प्रशामक सेवा इकाई र शाखाबाट प्रशामक सेवा सम्बन्धी कृयाकलापहरूको समन्वय र संयोजन हुनेछ
१.१.३	स्वास्थ्य हेर्ने सचिवको नेतृत्वमा प्रदेश स्तरीय प्रशामक सेवा समिति गठन गर्ने	प्रदेशमा स्वास्थ्य हेर्ने मन्त्रालय/प्रदेश स्वास्थ्यनिर्देशनालय	६ महिना	हरेक ३ महिनामा १ पटक उपसमितिको बैठक बसेको हुनेछ	प्रदेशको उच्च नेतृत्व तहबाट प्रशामक सेवाको रणनीति कार्यान्वयनका लागि समन्वय र सहजीकरण हुनेछ

क्र.सं	प्रमुख गतिविधि	प्रमुख/सहायक जिम्मेवार निकाय	कार्यन्वयन अवधी (रणनीति पास भएको मितिबाट)	सूचक	अपेक्षित परिणाम
१.१.४	प्रदेशस्तरमा प्रशामक सेवा कार्यक्रम व्यवस्थापनका लागि एक कर्मचारी व्यवस्थापन	प्रदेशमा स्वास्थ्य हेर्ने मन्त्रालय/प्रदेश स्वास्थ्यनिर्देशनालय	६ महिना	कार्यविवरण सहित प्रदेश स्वास्थ्य निर्देशनालयमा एक जना कर्मचारीको नियुक्ति	प्रदेशस्तरमासंचालन हुने प्रशामक सेवाको समन्वय र संयोजन
१.१.५	स्थानीय सरकारका प्रतिनिधि लक्षित प्रशामक सेवा सम्बन्धी अभिमुखीकरण तथा पैरवी	प्रदेशमा स्वास्थ्य हेर्ने मन्त्रालय/प्रदेश स्वास्थ्यनिर्देशनालय	१ वर्ष पश्चात निरन्तर	अभिमुखीकरण तथा पैरवी कृयाकलापहरूको आयोजना	स्थानीय नेतृत्व प्रशामक सेवाको महत्व र भूमिकाका बारेमा जानकारी र सेवा संचालनका लागि प्रेरित हुनेछन्

१.२ आर्थिक तथा सामाजिक सुरक्षा

१.२.१	संघिय, प्रादेशिक तथा स्थानिय सरकारहरूले प्रशामक सेवा प्रवाहका लागि आवश्यक बजेट व्यवस्थापन	३ तहका सरकार/स्वास्थ्य हेर्ने निकाय	१ वर्ष पश्चात निरन्तर	३ तहका सरकारका वार्षिक बजेट कार्यक्रममा प्रशामक सेवा लक्षित बजेट विनियोजित भएको हुनेछ	३ तहमा प्रशामक सेवा संचालनका लागि आर्थिक श्रोतको उपलब्धता हुनेछ
१.२.२	प्रशामक सेवाका लागि अत्यावश्यक औषधीहरूलाई यसै सेवाको लागि मात्र उपयोग हुने गरी स्वास्थ्य संस्थाको तह अनुसार निर्धारण गरिएको निःशुल्क औषधीको सुचीमा समावेश गर्ने	स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालय/स्वास्थ्य सेवा विभाग, उपचारात्मक सेवा महाशाखा	१ वर्ष पश्चात निरन्तर	निःशुल्क औषधीहरूको सूचीमा प्रशामक सेवाका लागि प्रयोग हुने औषधिहरू समावेश भएका हुनेछन्	आधारभूत स्वास्थ्य केन्द्रहरूसम्म प्रशामक सेवाको लागि आवश्यक औषधीहरूको निःशुल्क उपलब्धता हुने

क्र.सं	प्रमुख गतिविधि	प्रमुख/सहायक जिम्मेवार निकाय	कार्यन्वयन अवधी (रणनीति पास भएको मितिबाट)	सूचक	अपेक्षित परिणाम
१.२.३	प्रशामक सेवालार्ई वृद्धवृद्धा तथा बाल स्वास्थ्य सेवामा समावेस गर्ने	स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालय/स्वास्थ्य सेवा विभाग, उपचारात्मक सेवा महाशाखा/परिवार कल्याण महाशाखा/नरसिंग तथा सामाजिक सुरक्षा महाशाखा	३ वर्ष	वृद्धवृद्धा तथा बाल स्वास्थ्य सेवा प्रवाहका दस्तावेजहरूमा प्रशामक सेवाका तत्वहरू समावेस भएका हुनेछन्	प्रशामक सेवा विद्यमान स्वास्थ्य प्रणालीको अङ्गको रूपमा प्रवाह हुनेछ
१.२.४	स्वास्थ्य बीमा कार्यक्रममा प्रशामक सेवाका औषधिहरू समावेस गर्ने	स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालय/ रास्ट्रीय विमा बोर्ड	२ वर्ष	स्वास्थ्य बीमा कार्यक्रमको औषधी सुचीमा प्रशामक सेवाका औषधीहरू	प्रशामक सेवाका औषधिहरूको सरल र सुलभ उपलब्धता हुने

रणनीति २. प्रशामक सेवाको पहुँच बिस्तार

जीवन सीमित पार्ने रोग भएका व्यक्तिहरू र उनीहरूको परिवारले उचित समयमा स्थानिय, प्रादेशिक, तथा संघीय स्वास्थ्य प्रणालीहरू मार्फत एकीकृत रुपमा गुणस्तरीय, प्रभावकारी, र सुलभ प्रशामक सेवामा पहुँच प्राप्त गर्नेछन् ।

अपेक्षित उपलब्धिहरू:

- विभिन्न तहका स्वास्थ्य संस्थाहरूका लागि प्रशामक सेवाका मापदण्डहरूको निर्माण भई सेवा संचालन हुनेछ ।
- समुदाय तथा घरमा आधारित प्रशामक सेवाको साथै होस्पिस सेवाको समेत विस्तार हुनेछ ।
- स्वास्थ्य संस्था र समुदाय तथा घरमा आधारित प्रशामक सेवा बीच समन्वय हुनेछ ।

क्र.सं	प्रमुख गतिविधि	प्रमुख/सहायक जिम्मेवार निकाय	कार्यन्वयन अवधी (रणनीति पास भएको मितिबाट)	सूचक	अपेक्षित परिणाम
२.१ प्रशामक सेवा संचालन राष्ट्रिय मापदण्ड					
२.१.१	स्वास्थ्य संस्थाका तह अनुसार प्रशामक सेवा प्रदान गर्नका लागि न्यूनतम मापदण्ड निर्माण गर्ने	स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालय/ स्वास्थ्य सेवा विभाग, उपचारात्मक सेवा महाशाखा	१ वर्ष	सबै तहका प्रशामक सेवा प्रदान गर्ने स्वास्थ्य संस्थाहरूको मापदण्ड तयार भएको	प्रशामक सेवा प्रवाह गर्ने सबै तहका स्वास्थ्य संस्थाहरूका लागि न्यूनतम मापदण्ड कायम हुनेछ
२.१.२	स्वास्थ्य सेवा प्रणालीका विभिन्न तहहरूमा स्पष्ट रेफरल प्रोटोकल सहितको निरन्तर र साभ्ना हेरचाह मोडेल निर्माण गर्ने	स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालय/ स्वास्थ्य हेर्ने प्रदेशको मन्त्रालय	३ वर्ष	निरन्तर र समान हेरचाह मोडेल अभ्यास भएका नमुना प्रदेशहरू	स्वास्थ्य प्रणालीको विभिन्न तहमा सेवा ग्राहीले अविच्छिन्न रुपमा समान गुणस्तरको प्रशामक सेवा प्राप्त गर्नेछन्

क्र.सं	प्रमुख गतिविधि	प्रमुख/सहायक जिम्मेवार निकाय	कार्यन्वयन अवधी (रणनीति पास भएको मितिबाट)	सूचक	अपेक्षित परिणाम
२.२ अस्पताल, स्वास्थ्य संस्थामा आधारित प्रशामक सेवा					
२.२.१	सबै सङ्घीय अस्पतालहरू र केहि छनौट गरिएका प्रादेशिक अस्पतालहरूमा बहुआयामिक सेवासहित (भर्ना सेवा, ओ.पी.डी, र डे केयर सेवा) प्रशामक सेवा वार्ड/एकाइ स्थापना	स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालय/ स्वास्थ्य हेर्ने प्रदेशको मन्त्रालय/ सबै संघिय र छनौट भएका प्रादेशिक अस्पतालहरू	३ वर्ष	प्रशामक सेवा प्रवाहको प्रतिवेदन	सबै सङ्घीय अस्पतालहरू र केहि छनौट गरिएका प्रादेशिक अस्पतालहरूमा बहुआयामिक सेवासहित प्रशामक सेवा प्रवाह भएको हुनेछ
२.२.२	बाल प्रशामक स्वास्थ्य सेवा केन्द्रहरूको विकास गर्ने	स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालय/ स्वास्थ्य हेर्ने प्रदेशको मन्त्रालय/ छनौट भएका संघिय अस्पतालहरू	४ वर्ष	प्रत्येक प्रदेशबाट बाल प्रशामक सेवा प्रवाहको प्रतिवेदन	प्रत्येक प्रदेशमा कम्तिमा एउटाको दरले बाल प्रशामक सेवा केन्द्रहरूको उपलब्धता हुनेछ
२.२.३	जिल्ला अस्पतालहरूमा कम्तीमा एक जना प्रशामक सेवा तालिम प्राप्त चिकित्सक र एक जना नर्सद्वारा संचालित ओ.पी.डी. र बिरामी भर्ना सहितको प्रशामक सेवाको स्थापना	जिल्ला अस्पताल/ प्रादेशिक स्वास्थ्य निर्देशनालय	४ वर्ष	प्रशामक सेवाको ओ.पी.डी. र बिरामी भर्नाको प्रतिवेदन	जिल्ला अस्पताल तहमा प्रशामक सेवाको विस्तार

क्र.सं	प्रमुख गतिविधि	प्रमुख/सहायक जिम्मेवार निकाय	कार्यन्वयन अवधी (रणनीति पास भएको मितिबाट)	सूचक	अपेक्षित परिणाम
२.२.४	स्थानीय तहका स्वास्थ्य संस्थाहरू (आधारभूत अस्पतालहरू तथा आधारभूत स्वास्थ्य केन्द्रहरू) मा तालिम प्राप्त स्वास्थ्यकर्मीहरूद्वारा एकीकृत आधारभूत प्रशामक सेवाको स्थापना	स्थानीय तहका स्वास्थ्य शाखा/ आधारभूत स्वास्थ्य संस्थाहरू	३ वर्ष	आधारभूत प्रशामक सेवाग्राही संख्या	स्थानीय तहमा प्रशामक सेवाको विस्तार
२.३ समुदाय तथा घरमा आधारित प्रशामक सेवा मापदण्ड तथा ढाँचा निर्माण					
२.३.१	समुदायमा तथा घरमा आधारित हेरचाहका लागि जनशक्ति, आवश्यक किट (सामग्री र औषधि) सहितको सेवा मापदण्ड निर्माण	स्वास्थ्य सेवा विभाग, उपचारात्मक सेवा महाशाखा	२ वर्ष	समुदायमा आधारित हेरचाहका मापदण्ड	समुदायमा आधारित हेरचाहमा गुणस्तर र एकरूपता कायम हुनेछ
२.३.२	सहयोगी तथा सहानुभूतिपूर्ण समाज सहितको घर तथा समुदायमा आधारित हेरचाह सेवा प्रदान गर्ने ढाँचाहरूको निर्माण	स्थानीय स्वास्थ्य संस्थाहरू, नागरिक समाज/ सरोकारवालाहरू	२ वर्ष	सहयोगी र सहानुभूतियुक्त प्रशामक सेवा प्रवाहका विभिन्न खाले ढाँचाहरू	घर तथा समुदायमा प्रशामक सेवा प्रवाह गर्न समाज सहानुभूतिपूर्वक सहयोगी हुनेछ

क्र.सं	प्रमुख गतिविधि	प्रमुख/सहायक जिम्मेवार निकाय	कार्यन्वयन अवधी (रणनीति पास भएको मितिबाट)	सूचक	अपेक्षित परिणाम
२.४ समुदाय तथा घरमा आधारित प्रशामक सेवा					
२.४.१	सबै सङ्घीय र केहि छनौट गरिएका प्रादेशिक अस्पतालहरूको वरपरको क्षेत्रमा घरमै प्रशामक सेवा चाहिने बिरामीहरूलाई सहयोग गर्न प्रशामक सेवा प्रदायक टोलीद्वारा सञ्चालन हुने समुदायमा आधारित प्रशामक सेवा प्रदान गर्नेछन् ।	सबै सङ्घीय तथा र केहि छनौट गरिएका प्रादेशिक अस्पतालहरू	४ वर्ष	समुदायमा तथा घरमा आधारित प्रशामक सेवा केन्द्रहरूको सञ्चालनको संख्या	सबै सङ्घीय तथा छनौट गरिएका प्रादेशिक अस्पतालहरूद्वारा समुदायमा तथा घरमा आधारित क्रियाशील प्रशामक सेवा केन्द्र सञ्चालन हुनेछ
२.४.२	जिल्ला अस्पतालले आफ्नो कार्यक्षेत्रभित्र घरमै हेरचाह आवश्यक पर्ने बिरामीहरूलाई घरभेट गरि सेवा प्रवाह गर्ने ।	जिल्ला अस्पताल	४ वर्ष	बिरामी सूची र सेवा प्राप्त गर्नेको प्रतिवेदन	घरमै प्रशामक सेवा आवश्यकता हुनेको एकिन गरी सो सेवाको उपलब्धताको सहजीकरण हुनेछ
२.४.३	स्थानिय तहका स्वास्थ्य संस्थाहरूले आफ्नो सेवा प्रदान गर्ने क्षेत्रमा घरमै प्रशामक सेवाको आवश्यकता भएका बिरामीहरूलाई घरमा सेवा प्रवाह गर्ने	स्थानियस्तरका स्वास्थ्य संस्थाहरू	४ वर्ष	सेवा प्रवाह प्रतिवेदन	स्थानीय तहका स्वास्थ्य संस्था हरूले आफ्नो सेवा प्रदान गर्ने क्षेत्रमा घरमा आधारित प्रशामक सेवाको आवश्यकताको पहिचान गरि सेवा प्रदान गर्नेछन्

क्र.सं	प्रमुख गतिविधि	प्रमुख/सहायक जिम्मेवार निकाय	कार्यन्वयन अवधी (रणनीति पास भएको मितिबाट)	सूचक	अपेक्षित परिणाम
२.५ होस्पिस सेवा					
२.५.१	होस्पिस केन्द्र स्थापनाको मापदण्ड तथा संचालनको कार्यविधि निर्माण गर्ने	स्वास्थ्य सेवा विभाग, उपचारात्मक सेवा महाशाखा / स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालय	१ वर्ष	मापदण्ड तथा कार्यविधि	होस्पिस संचालनमा एकरूपता तथा गुणस्तर कायम हुने
२.५.२	सार्वजनिक-निजी साभेदारीमार्फत होस्पिसहरू स्थापना गर्ने	स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालय / निजी होस्पिस	१० वर्ष	प्रत्येक प्रदेशमा उक्त साभेदारीमा एक वटा होस्पिस सेवा केन्द्रको उपलब्धता	सरकारी तथा निजी संस्थाहरूको संयुक्त प्रयासमा होस्पिस सेवाको विस्तार हुनेछ

रणनीति ३: प्रशामक सेवाका लागि आवश्यक औषधि र उपकरणहरूको पहुँच वृद्धि

प्रशामक सेवाका लागि आवश्यक औषधिहरूको सूची (फर्मुलरी) विकास गरि प्रशामक सेवाका लागि आवश्यक सूची तयार गरि तिनीहरूको पहुँच र उपलब्धता सुनिश्चित गर्ने ।

अपेक्षित उपलब्धिहरू:

- प्रशामक सेवाका लागि आवश्यक औषधिहरू (फर्मुलरी) र उपकरणहरूको सूची विकास हुनेछ ।
- प्रशामक सेवाका लागि आवश्यक औषधिहरू र उपकरणहरूको उपलब्धता र पहुँच सुनिश्चित हुनेछ ।

क्र.सं	प्रमुख गतिविधि	प्रमुख/सहायक जिम्मेवार निकाय	कार्यान्वयन अवधि (रणनीति पास भएको मितिबाट)	सूचक	अपेक्षित परिणाम
३.१	प्रशामक सेवाका लागि आवश्यक औषधिहरूको वर्तमान पहुँच, उपयोग तथा यसमा अवरोध गर्ने कानुनी तथा नियामक प्राबधानहरूको समिक्षा गर्ने	स्वास्थ्य सेवा विभाग, उपचारात्मक सेवा महाशाखा/ औषधि व्यवस्था विभाग	१ वर्ष	वर्तमान अवस्थाको समिक्षा प्रतिवेदन	यस सेवाका लागि आवश्यक औषधिहरूको पहुँच बढाउन मार्ग पहिचान हुनेछ
३.२	प्रशामक सेवाका लागि उपकरणहरूको सूची सेवाको स्तर अनुरूप विकास (जस्तै: एयर म्याट्रेस, ट्वीलचेयर, सिरिन्ज, एनजी ट्युब, कोलस्टोमी भोला आदि) विकास गर्ने	स्वास्थ्य सेवा विभाग, उपचारात्मक सेवा महाशाखा	६ महिना	उपकरणहरूको सूची	सेवाको स्तर अनुरूप प्रशामक सेवा प्रवाह गर्न आवश्यक उपकरणहरूको सूची उपलब्ध हुनेछ

क्र.सं	प्रमुख गतिविधि	प्रमुख/सहायक जिम्मेवार निकाय	कार्यान्वयन अवधी (रणनीति पास भएको मितिबाट)	सूचक	अपेक्षित परिणाम
३.३	बालबालिका, वयस्क, र वृद्धावस्थाका लागि समेत आवश्यक हुने प्रशामक सेवाका औषधिहरूको राष्ट्रिय फर्मुलरीको विकास गर्ने	स्वास्थ्य सेवा विभाग, उपचारात्मक सेवा महाशाखा	१ वर्ष	प्रशामक सेवाका औषधिहरूको राष्ट्रिय फर्मुलरी	सबै थरिका प्रशामक सेवाका औषधिहरूको राष्ट्रिय फर्मुलरीको उपलब्ध हुनेछ
३.४	वयस्क, बालबालिका, र वृद्धावस्थाका सेवाका लागि आवश्यक हुने प्रशामक औषधिहरू सुची हेरचाहको तहअनुसार WHO को मोडेलसँग मेल खाने गरी पुनरावलोकन तथा परिमार्जन ।	स्वास्थ्य सेवा विभाग, उपचारात्मक सेवा महाशाखा/ औषधि व्यवस्था विभाग	१ वर्ष	आवश्यक औषधिहरूको अध्यावधिक प्रकाशित सुची	हरेक तहको लागि आवश्यक पर्ने औषधिको सुचीहरूको अध्यावधिक सुची उपलब्ध हुनेछ
३.५	प्रशामक सेवाका आवश्यक औषधि र उपकरणहरूलाई राष्ट्रिय, प्रादेशिक, र स्थानीय खरिद सूचीमा समावेश गर्ने	सबै तहका खरिदमा संलग्न निकायहरू	१ वर्ष	खरिद प्रकृयाका दस्तावेजहरू	सबै तहमा प्रशामक सेवाका आवश्यक औषधि र उपकरणहरू खरिदको सुनिश्चितता

क्र.सं	प्रमुख गतिविधि	प्रमुख/सहायक जिम्मेवार निकाय	कार्यान्वयन अवधी (रणनीति पास भएको भित्तिबाट)	सूचक	अपेक्षित परिणाम
३.६	ओपियोइड्सहरूको उपयुक्त प्रयोगको आवधिक अनुगमनको व्यवस्था ।	स्वास्थ्य सेवा विभाग, उपचारात्मक सेवा महाशाखा तथा स्वास्थ्य संस्थाहरू	१ वर्ष पश्चात निरन्तर	प्रत्येक २ वर्षको क्लिनिकल अडीत प्रतिवेदन	ओपियोइड्सहरूको सान्दर्भिक र सहि प्रयोगको सुनिश्चितता
३.७	पिडा र लक्षण नियन्त्रणका लागि निर्देशिका अद्यावधिक र स्वास्थ्यकर्मीलाई उपलब्ध गराउने ।	स्वास्थ्य सेवा विभाग, उपचारात्मक सेवा महाशाखा	१ वर्ष	अद्यावधिक निर्देशिकाहरू	पिडा तथा लक्षण नियन्त्रणका पछिल्ला उपायहरू उपलब्ध हुनेछन

रणनीति ४: प्रशामक सेवाको लागि आवश्यक दक्ष जनशक्तिको निर्माण र उपलब्धता

जीवनलाई सीमित गर्ने गम्भीर रोग भएका व्यक्तिहरू, तिनका परिवार र हेरचाह गर्ने व्यक्तिहरूलाई दक्ष, र बहुविशेषज्ञ जनशक्तिको टोलीद्वारा हेरचाह प्रदान गरिनेछ, जसमा वैकल्पिक चिकित्साका जनशक्ति पनि समावेश हुनेछन् ।

अपेक्षित उपलब्धिहरू:

- चिकित्सा अध्ययनको स्नातक तथा स्नातकोत्तर साथै सहायक र वैकल्पिक चिकित्सा शिक्षाका पाठ्यक्रमहरूका प्रशामक सेवा समावेश भएको हुनेछ ।
- नेपाल मेडिकल काउन्सिल (एन.एम.सी), नेपाल नर्सिङ काउन्सिल (एन.एन.सी), र सी.टी.ई.भी.टी. सँगको समन्वयमा परीक्षा प्रक्रियामा प्रशामक सेवाका सीपहरूको परीक्षण सुनिश्चित हुनेछ ।
- नियमित सेवाकालीन तालिमहरू मार्फत चिकित्सकहरू, नर्सहरू, र प्यारामेडिक्सहरूको प्रशामक सेवासम्बन्धी दक्षता सुदृढ हुनेछ ।

क्र.सं	प्रमुख गतिविधि	प्रमुख/सहायक जिम्मेवार निकाय	कार्यान्वयन अवधी	सूचक	अपेक्षित परिणाम
स्नातक र स्नातकोत्तर तहका चिकित्सा अध्ययन पाठ्यक्रमहरूमा प्रशामक सेवा					
४.१	चिकित्सा शिक्षा आयोग (MEC) सँगको सहकार्यमा एम.बि.बि.एस पाठ्यक्रमका लागि प्रशामक सेवाको पाठ्यक्रम विकास गर्ने ।	MEC, चिकित्सा विश्वविद्यालय र चिकित्सा कलेजहरू	३ वर्ष	प्रशामक सेवा सहितको परिमार्जित पाठ्यक्रम उपलब्ध भएको हुनेछ	एम.बि.बि.एस उत्तीर्ण विद्यार्थिहरूले प्रशामक सेवाको ज्ञान हासिल गर्नेछन्
४.२	चिकित्सा शिक्षा आयोग (MEC) मार्फत चिकित्सा अध्ययन संस्थाहरूमा प्रशामक सेवा विषयको लागि अध्यापक पद सिर्जना गर्ने ।	MEC, चिकित्सा विश्वविद्यालय र चिकित्सा कलेजहरू	३ वर्ष	चिकित्सा अध्ययन संस्थाहरूमा प्रशामक सेवा अध्यापन संकायको उपलब्धता	प्रशामक सेवा अध्यापनका लागि आवश्यक पूर्वाधार निर्माण हुनेछ

क्र.सं	प्रमुख गतिविधि	प्रमुख/सहायक जिम्मेवार निकाय	कार्यान्वयन अवधि	सूचक	अपेक्षित परिणाम
४.३	प्रशामक सेवामा एम.डी डिग्री सुरुवात गर्ने ।	MEC, चिकित्सा प्रतिष्ठानहरू	३ वर्ष	कम्तीमा २ वटा चिकित्सा प्रतिष्ठानहरूले प्रशामक सेवामा एम.डी अध्ययन सुरुवात गरेका हुनेछन्	प्रशामक सेवाको उच्च अध्ययनको सम्भावना हुनेछ
४.४	जनरल फिजिसियन तथा २ अन्य पेशागत समूहहरूको लागि प्रशामक सेवासम्बन्धी फेलोसिप पाठ्यक्रमको विकास गरि लागु गर्ने ।	MEC, चिकित्सा शिक्षा प्रतिष्ठानहरू	२ वर्ष	कम्तीमा २ वटा प्रतिष्ठानहरूले यो पाठ्यक्रम अनुरूप अध्यापन सुरु गरेका हुनेछन्	प्रशामक सेवा सम्बन्धी अध्ययन गर्ने समूहको दायरा फराकिलो हुनेछ

नर्सिङ शिक्षामा प्रशामक स्वास्थ्य सेवा

४.५	नेपाल नर्सिङ परिषद र विश्वविद्यालयहरूको सहकार्यमा नर्सिङ शिक्षाका सबै तहहरू (प्रमाणपत्र, स्नातक, र स्नातकोत्तर) का लागि प्रशामक सेवाका आधारभूत तथा विशेष पाठ्यक्रमहरूको विकास गरि लागु गर्ने ।	नेपाल नर्सिङ परिषद, MEC, नर्सिङ कलेज, विश्वविद्यालय तथा प्रतिष्ठानहरू	२ वर्ष	सबै तहहरू (प्रमाणपत्र, स्नातक, र स्नातकोत्तर) का लागि प्रशामक सेवाका पाठ्यक्रमहरू स्वीकृत भइ लागु भएका हुनेछन्	नर्सिङ शिक्षामा प्रशामक सेवा छुट्टै अध्ययन विधाको रूपमा स्थापित हुनेछ
४.६	नर्सहरूका लागि प्रशामक स्वास्थ्य सेवा सम्बन्धी डिप्लोमा र फेलोसिप पाठ्यक्रमहरू विकास गरि लागु गर्ने ।	नेपाल नर्सिङ परिषद, MEC, नर्सिङ कलेज, विश्वविद्यालय तथा प्रतिष्ठानहरू	२ वर्ष	कम्तीमा २ वटा नर्सिङ कलेज/ प्रतिष्ठानहरूले यो पाठ्यक्रम अनुरूप अध्यापन सुरु गरेका हुनेछन्	प्रशामक सेवा सम्बन्धी अध्ययन गर्ने समूहको दायरा फराकिलो हुनेछ

क्र.सं	प्रमुख गतिविधि	प्रमुख/सहायक जिम्मेवार निकाय	कार्यान्वयन अवधी	सूचक	अपेक्षित परिणाम
मध्यम तहका स्वास्थ्यकर्मीहरू (Mid-Level Health Workers) को शिक्षामा प्रशामक सेवा					
४.७	CTEVT को सहकार्यमा हेल्थ असिस्टेन्ट (HA/SN)को पाठ्यक्रममा प्रशामक स्वास्थ्य सेवा समावेस गर्ने .	शिक्षा मन्त्रालय, CTEVT, NHPC, शिक्षण संस्थाहरू	२ वर्ष	प्रशामक सेवा समावेस भएको हेल्थ असिस्टेन्टको पाठ्यक्रम	प्रशामक सेवा सम्बन्धी अध्ययन गर्ने समूहको दायरा फराकिलो हुनेछ
सेवाकालीन कर्मचारीहरूको लागि निरन्तर व्यावसायिक शिक्षा (CPD)					
४.८	राष्ट्रिय स्वास्थ्य तालिम केन्द्र (NHTC)को सहकार्यमा चिकित्सकहरूका लागि अध्यावधिक मान्यता प्राप्त सेवाकालीन आधारभूत प्रशामक सेवा तालिम कार्यक्रम विकास गरि लागु गर्ने ।	स्वास्थ्य सेवा विभाग, उपचारात्मक सेवा महाशाखा तथा राष्ट्रिय स्वास्थ्य तालिम केन्द्र	१ वर्ष	Training Information Management System (TIMS)मा तालिम प्राप्तचिकित्सकहरूको संख्या	कार्यरत चिकित्सकहरूले प्रशामक सेवा सम्बन्धी न्यूनतम नवीनतम ज्ञान र शिप हाशिल गर्नेछन
४.९	राष्ट्रिय स्वास्थ्य तालिम केन्द्र (NHTC)को सहकार्यमा नर्सिङका लागि अध्यावधिक मान्यता प्राप्त सेवाकालीन तालिम कार्यक्रम विकास गरि लागु गर्ने ।	स्वास्थ्य सेवा विभाग, उपचारात्मक सेवा महाशाखा तथा राष्ट्रिय स्वास्थ्य तालिम केन्द्र	१ वर्ष	TIMS मा तालिम प्राप्त नर्सहरूको संख्या	कार्यरत नर्सहरूले प्रशामक सेवा सम्बन्धी न्यूनतम नवीनतम ज्ञान र शिप हाशिल गर्नेछन

क्र.सं	प्रमुख गतिविधि	प्रमुख/सहायक जिम्मेवार निकाय	कार्यान्वयन अवधि	सूचक	अपेक्षित परिणाम
४.१०	राष्ट्रिय स्वास्थ्य तालिम केन्द्र (NHTC)को सहकार्यमा प्यारामेडिक्सका लागि अध्यावधिक मान्यता प्राप्त सेवाकालीन तालिम कार्यक्रम विकास गरि लागु गर्ने ।	स्वास्थ्य सेवा विभाग, उपचारात्मक सेवा महाशाखा तथा राष्ट्रिय स्वास्थ्य तालिम केन्द्र	१ वर्ष	TIMS मा तालिम प्राप्त प्यारामेडिक्सहरूको संख्या	कार्यरत प्यारामेडिक्सहरूले प्रशामक सेवा सम्बन्धी न्युनतम नवीनतम ज्ञान र शिप हाशिल गर्नेछन
४.११	आयुर्वेद तथा वैकल्पिक चिकित्सक र स्वास्थ्यकर्मीहरूका लागि अभिमुखीकरण कार्यक्रम विकास गरि लागु गर्ने ।	आयुर्वेद तथा वैकल्पिक चिकित्सा विभाग तथा स्वास्थ्य सेवा विभाग, उपचारात्मक सेवा महाशाखाका	१ वर्ष	आयुर्वेद तथा वैकल्पिक चिकित्सा विभाग तथा उपचारात्मक सेवा महाशाखाका वार्षिक कार्यक्रममा समावेश भएको हुनेछ	आयुर्वेद तथा वैकल्पिक चिकित्साका कार्यरत सेवाप्रदायकहरू प्रशामक सेवा सम्बन्धमा जानकार हुनेछन
सामुदायिक स्वयंसेवकहरूका लागि प्रशामक सेवा					
४.१२	प्रशामक सेवामा महिला समुदायिक स्वास्थ्य स्वयंसेविकाहरू (FCHV)को भूमिका परिभाषित गरी अभिमुखीकरण पाठ्यक्रम विकास गरि लागु गर्ने ।	स्वास्थ्य सेवा विभाग, परिवार कल्याण महाशाखा/ उपचारात्मक सेवा महाशाखा	१ वर्ष	परिवार कल्याण महाशाखा/ उपचारात्मक सेवा महाशाखाका वार्षिक कार्यक्रममा समावेश भएको हुनेछ	समुदायस्तरमा FCHV हरूले प्रशामक सेवामा आफ्नो महत्व र भूमिकाका बारेमा जानकारी प्राप्त गर्नेछन

रणनीति ५: अनुगमन, मूल्यांकन, र अनुसन्धान

प्रशामक सेवाको अनुगमन तथा सुधारका लागि सेवा प्रवाह र अनुसन्धानबाट प्राप्त तथ्यांकहरूको निरन्तर प्रयोग ।

अपेक्षित उपलब्धिहरू:

- प्रशामक सेवा प्रवाह सम्बन्धी सूचना प्रणालीको विकास ।
- सेवा गुणस्तरको अनुगमन ।
- प्राथमिक स्वास्थ्य सेवा प्रणालीभित्र प्रशामक सेवाको समावेशीकरण सहितको एकीकृत मोडेलहरूको मूल्यांकन ।

क्र.सं	प्रमुख गतिविधि	प्रमुख/सहायक जिम्मेवार निकाय	कार्यान्वयन अवधी	सूचक	अपेक्षित परिणाम
सूचना प्रणाली					
५.१	प्रशामक सेवाको आवश्यकता सम्बन्धी प्रारम्भिक अवस्था अभिलेखिकरण गर्ने ।	स्वास्थ्य सेवा विभाग, उपचारात्मक सेवा महाशाखा	१ वर्ष	सर्वेक्षण मार्फत प्रशामक सेवाको प्रारम्भिक अवस्थाको अभिलेखिकरण गरिएको हुनेछ ।	नेपालमा प्रशामक सेवाको आवश्यकताको बारेमा तथ्यांक उपलब्ध हुनेछ
५.२	एकीकृत स्वास्थ्य व्यवस्थापन सूचना प्रणाली (HMIS) मार्फत प्रशामक सेवाका लागि रोग/अवस्थामा आधारित खण्डीकृत तथ्यांकको व्यवस्था	स्वास्थ्य सेवा विभाग, व्यवस्थापन महाशाखा, उपचारात्मक सेवा महाशाखा	३ वर्ष	स्वास्थ्य संस्थाहरूले HMIS मार्फत प्रशामक सेवाको तथ्यांक उपलब्ध गराएक हुनेछन	विद्यमान स्वास्थ्य सूचना प्रणाली मार्फत प्रशामक सेवाको खण्डीकृत तथ्यांक प्राप्त हुनेछ
५.३	सरकारी, निजी, र गैरसरकारी स्वास्थ्य संस्थाहरूमा प्रशामक सेवासम्बन्धी तथ्यांक लाई स्तरीकरण गर्ने ।	स्वास्थ्य सेवा विभाग, व्यवस्थापन महाशाखा, उपचारात्मक सेवा महाशाखा	१ वर्ष	सबै स्वास्थ्य संस्थाहरूले प्रशामक सेवा सम्बन्धी तथ्यांक तोकिएको फर्मेट अनुसार गर्नेछन	प्रशामक सेवा प्रदान गर्ने सबै स्वास्थ्य संस्थाहरूबाट प्राप्त हुने तथ्यांकमा एकरूपता हुनेछ

क्र.सं	प्रमुख गतिविधि	प्रमुख/सहायक जिम्मेवार निकाय	कार्यान्वयन अवधि	सूचक	अपेक्षित परिणाम
५.४	प्रशामक सेवा सूचना प्रणालीलाई राष्ट्रिय क्यान्सर दर्ता सहित अन्य रोग दर्ता प्रणालीहरूसंग आवद्ध गर्ने ।	स्वास्थ्य सेवा विभाग, व्यवस्थापन महाशाखा, उपचारात्मक सेवा महाशाखा	२ वर्ष	विभिन्न रोग दर्ता प्रणालीहरूमा प्रविष्ट गरिएका आवश्यक तथ्यांक प्रशामक सेवाको दर्ता प्रणालीमा उपलब्ध हुनेछ	छरिएर रहेका प्रशामक सेवा आवश्यक हुने विभिन्न रोग तथा अवस्थाहरूको तथ्यांक उपलब्ध हुनेछ
५.५	प्रशामक सेवा प्रदान गर्ने स्वास्थ्य संस्थाहरू तथा त्यहाँबाट प्रदान गरिएका प्रशामक सेवाहरूको वार्षिक रूपमा अद्यावधिक तथ्यांक सर्वजनिकीकरण गर्ने	स्वास्थ्य सेवा विभाग, व्यवस्थापन महाशाखा, उपचारात्मक सेवा महाशाखा	२ वर्ष	प्रशामक सेवाको वार्षिक प्रतिवेदन	नेपालमा प्रशामक सेवा प्रदान गर्ने संस्थाहरू तथा त्यहाँबाट उपलब्ध हुने सेवाहरूका बारेमा आम नागरिक सुसूचित हुनेछ

अनुगमन र मूल्यांकन

५.६	प्रशामक सेवाको लागि नियमित रूपमा क्लिनिकल अडिट गरी प्रोटोकलहरूको पालना भए/नभएको मूल्यांकन गर्ने ।	स्वास्थ्य सेवा विभाग, उपचारात्मक सेवा महाशाखा/ सेवा प्रदायक अस्पतालहरू	२ वर्ष	प्रशामक सेवाको क्लिनिकल अडिटको तथ्यांक	गुणस्तरीय प्रशामक सेवा प्रवाहको सुनिश्चितता हुनेछ
-----	---	--	--------	--	---

प्रशामक सेवाको विकासका लागि अनुसन्धान

५.७	ग्रामीण र शहरी तथा सुगम र दुर्गम क्षेत्रहरूमा संचालनमा रहेका प्रशामक सेवाका मोडेलहरूको मूल्यांकन गर्ने ।	स्वास्थ्य सेवा विभाग, उपचारात्मक सेवा महाशाखा/ सेवा प्रदायक संस्थाहरू	५ वर्ष पश्चात	क्षेत्रगत रूपमा गरिएका प्रशामक सेवाका मोडेलहरूको संचालनको मूल्यांकनका प्रतिवेदनहरू	क्षेत्रगत रूपमा प्रशामक सेवाका मोडेलहरूको उपादयता र उपलब्धीहरूको बारेमा जानकारी प्राप्त हुनेछ
-----	--	---	---------------	--	---

क्र.सं	प्रमुख गतिविधि	प्रमुख/सहायक जिम्मेवार निकाय	कार्यान्वयन अवधि	सूचक	अपेक्षित परिणाम
५.८	नेपालमा मृत्यु, जीवनको अन्त्यमा गरिने हेरचाह, र प्रशामक सेवाका सांस्कृतिक पक्षहरू सहित क्लिनिकल र प्रशामक सेवा व्यवस्थापनमा केन्द्रित बहुक्षेत्रीय अनुसन्धानलाई प्रवर्द्धन गर्ने ।	अनुसन्धानमा केन्द्रित संस्थाहरू/ अनुसन्धानकर्ताहरू	६ महिना पश्चात निरन्तर रूपमा	प्रशामक सेवाका विभिन्न पक्षहरू समावेश गरि सम्पन्न भएका अनुसन्धानहरू	नेपालमा प्रशामक सेवा सम्बन्धमा बहुआयामिक बुझाई उजागर भै भविष्यमा नीति र योजना तर्जुमा गर्न सहायक हुनेछ
५.९	विश्वविद्यालयहरू र शैक्षिक प्रतिष्ठानहरूमा प्रशामक सेवा सम्बन्धी अनुसन्धानलाई प्रवर्द्धन गर्ने ।	विश्वविद्यालयहरू र शैक्षिक प्रतिष्ठानहरू	६ महिना पश्चात निरन्तर रूपमा	प्रशामक सेवाका विभिन्न आयामहरूमा अनुसन्धान गरी प्रकाशित भएका अनुसन्धानमुलक लेखहरू	प्राज्ञिक बर्गले प्रशामक सेवाका विभिन्न आयामहरूमा अनुसन्धान गरी यस सेवाको विकासका लागि नयाँ तथ्यहरू अगाडी ल्याउनेछन् ।
५.१०	प्रशामक सेवा सम्बन्धी अनुसन्धानमा अन्तर्राष्ट्रिय सहयोगलाई प्रवर्द्धन गर्ने ।	स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालय तथा अन्तर्राष्ट्रिय अनुसन्धान संस्थाहरू	६ महिना पश्चात निरन्तर रूपमा	<ul style="list-style-type: none"> अन्तर्राष्ट्रिय साभेदारीमा आधारित प्रशामक सेवासम्बन्धी अनुसन्धान परियोजनाहरूको संख्या । नेपालले निर्माण गरेको अनुसन्धान सहकार्यका क्षेत्रीय वा अन्तर्राष्ट्रिय नेटवर्कहरूको संख्या । 	विभिन्न देशहरूले हासिल गरेको अनुभव, ज्ञान, र उत्कृष्ट अभ्यासलाई अवलम्बन गर्दै नेपाली परिप्रेक्ष्य सुहाउदो र प्रभावकारी प्रशामक सेवा मोडेल बनाउन सहयोग पुऱ्याउनेछ

यो रणनीतिको कार्यान्वयनमा विभिन्न सरोकारवालाहरू र साझेदारहरूको संलग्नता आवश्यक पर्नेछ। प्रमुख सरोकारवालाहरूका भूमिका तल वर्णन गरिएको छः

सरोकारवालाहरू	प्रशामक सेवामा प्रमुख भूमिका
स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालय	<ul style="list-style-type: none"> ■ स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या मन्त्रालय (MOHP) का सम्बन्धित विभाग, महाशाखा तथा कार्यक्रमहरूले यस रणनीतिको प्रसार र समावेसीकरण गर्न नेतृत्व लिनेछन्, (जस्तै क्यान्सर, एच.आई.भी, क्षयरोग, बाल स्वास्थ्य, प्रजनन स्वास्थ्य, मानसिक स्वास्थ्य, पोषण आदि)। ■ रणनीति कार्यान्वयन गर्नका लागि निर्देशिका र मापदण्ड तयार गर्नमा नेतृत्व लिनेछ। ■ यस रणनीतिको कार्यान्वयनका लागि पर्याप्त आर्थिक, प्राविधिक, तथा अन्य श्रोतको सुनिश्चितता प्रदान गर्नेछ। ■ प्रशामक सेवा प्रदायकहरूको क्षमता निर्माणमा सहयोग गर्ने। ■ प्रशामक सेवामा अनुसन्धानको प्रवर्द्धन गर्ने। ■ रणनीतिको आवधिक मूल्यांकन गरी आवश्यकताअनुसार परिमार्जन गर्ने।
अर्थ मन्त्रालय	<ul style="list-style-type: none"> ■ यस रणनीति कार्यान्वयनका लागि आवश्यक स्रोतहरू उपलब्ध गराउने।
प्रदेश र स्थानीय सरकार	<ul style="list-style-type: none"> ■ वार्षिक कार्य योजनाहरूमार्फत प्रशामक सेवाका लागि वार्षिक बजेट सुनिश्चित गर्ने। ■ प्रशामक सेवा पूर्वाधारको विकास गर्ने। ■ स्वास्थ्य सेवाप्रदायकहरूको क्षमता निर्माणका कृयाकलापहरू सञ्चालन गर्ने। ■ प्रशामक सेवा प्रवाहको अनुगमन गर्ने। ■ प्रशामक सेवाका लागि राष्ट्रिय सरकारका नीति, रणनीतिहरू तथा मार्गदर्शन कार्यान्वयन गर्ने। ■ प्रशामक सेवाको नियमित प्रतिवेदन उपलब्ध गराउने।

सरोकारवालाहरू	प्रशामक सेवामा प्रमुख भूमिका
नियामक निकायहरू: एन.एम.सी, (NMC) एन.एन.सी (NNC), एन.एच.पी.सी (NHPC)	<ul style="list-style-type: none"> ■ प्रशामक सेवाको पहिचान र मान्यता । ■ आफ्ना नीतिहरू मार्फत प्रशामक सेवासंग सम्बन्धित पक्षहरूलाई लागू र नियमन गर्ने । ■ प्रशामक सेवाका लागि आवश्यक निर्देशिका तथा मापदण्डहरूका विषयमा विषयमा वकालत गर्ने । ■ प्रशामक सेवामा ओपियोइडहरूको प्रेसक्रिप्सन र प्रयोगको बारेमा निर्देशन जारी गर्नु ।
स्वास्थ्य संस्थाहरू	<ul style="list-style-type: none"> ■ प्रादेशिक तथा संघीय तहका प्रशामक सेवा प्रदायक संस्थाहरूले उच्चतम तहको प्रशामक सेवा प्रदान गर्नुका साथै क्षमता विकासका कृयाकलापहरूमा सहयोग गर्नेछन् । ■ प्राथमिक र सामुदायिक स्तरका संस्थाहरूले घर तथा समुदायमा आधारित प्रशामक सेवा प्रदान गर्नेछन् ।
नेपाल प्रशामक सेवा संघ (NAPCare)	<ul style="list-style-type: none"> ■ प्रशामक सेवा सम्बन्धी तालिमहरूलाई मूलधारमा ल्याउनुका साथै निर्देशिका र प्रोटोकल निर्माण तथा अद्यावधिक गर्न स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालयसंग सहकार्य गर्ने । ■ गुणस्तरीय प्रशामक सेवाको सुनिश्चितताका लागि वकालत गर्ने । ■ विश्वविद्यालयहरू, शैक्षिक संस्थाहरू र स्वास्थ्यसंग सम्बन्धित पेशागत परिषद्हरूसंग सहकार्य गरी प्रशामक सेवासंग सम्बन्धित पाठ्यक्रम र तालिमको विकास गर्ने ।
शैक्षिक संस्थाहरू	<ul style="list-style-type: none"> ■ मेडिकल, नर्सिङ, र स्वास्थ्य शिक्षाका पाठ्यक्रममा प्रशामक सेवासम्बन्धी विषय समावेश गरेर दक्ष जनशक्ति उत्पादन गर्ने । ■ प्रशामक सेवासम्बन्धी अनुसन्धानलाई प्रवर्द्धन गरी सेवा सुधार र नीति निर्माणमा नयाँ तथ्य प्रस्तुत गर्ने । ■ स्वास्थ्यकर्मीहरूका लागि तालिम, कार्यशालाहरू, र निरन्तर व्यावसायिक विकास कार्यक्रम सञ्चालन गरी सेवाको गुणस्तर सुधारमा योगदान दिने ।

सरोकारवालाहरू	प्रशामक सेवामा प्रमुख भूमिका
नागरिक समाज र समुदायमा आधारित संस्थाहरू	<ul style="list-style-type: none"> ■ प्रशामक सेवाको र यसको पहुँच सम्पूर्ण जिल्लाहरूमा पुर्याउन वकालत गर्ने । ■ प्रशामक सेवा समबन्धी नीति निर्माण, अनुसन्धान, वित्तीय व्यवस्थापन, र प्रशामक सेवा कार्यक्रमहरूको कार्यान्वयनमा सहभागी हुने । ■ प्रशामक सेवाबारे जनचेतना प्रवर्द्धन गर्दै सबै तहमा प्रशामक सेवाको माग सिर्जना गर्ने । ■ बाँचेकाहरू र प्रशामक सेवा आवश्यक पर्ने व्यक्तिहरूलाई मनो-सामाजिक सहयोग प्रदान गर्ने । ■ प्रशामक सेवाहरू उपलब्ध गराउने ।
प्रशामक सेवा प्रदायकहरू	<ul style="list-style-type: none"> ■ गुणस्तरीय प्रशामक सेवाको उपलब्धता र समन्वय सुनिश्चित गर्ने । ■ सेवाकालीन सिकाइ, प्रशिक्षण, र अनुसन्धानमार्फत ज्ञान र सीपको प्रभावकारितामा वृद्धि गर्ने । ■ रणनीतिको कार्यान्वयनका लागि हरेक तहमा सहयोग गर्ने ।
मेडिया तथा संचारकर्मीहरू	<ul style="list-style-type: none"> ■ जनतामा प्रशामक सेवाको बारेमा सहि र तथ्यपरक सूचना र जानकारीहरू प्रवाह गर्ने ।
अन्तर्राष्ट्रिय साभेदारहरू	<ul style="list-style-type: none"> ■ प्रशामक सेवा प्रवाहका नविनतम ढाँचाहरू (मोडेल) विकासका लागि सहयोग गर्ने । ■ नवप्रवर्तनका लागि प्रविधि र साधनहरू उपलब्ध गराउने । ■ Extension for Community Health Outcomes (ECHO) र अन्य माध्यमहरूबाट अन्तर्राष्ट्रिय शिक्षा, तालिम, अनुसन्धान र नवप्रवर्तनमा पहुँचको सहजीकरण गर्नुका साथै नेपाललाई अन्तर्राष्ट्रिय विज्ञहरूको सहयोग र मार्गदर्शन उपलब्ध गराउने ।
बाह्य विकास साभेदारहरू	<ul style="list-style-type: none"> ■ रणनीति कार्यान्वयनका लागि प्राविधिक र आर्थिक स्रोतहरू उपलब्ध गराउने ।

कठिनाई/चुनौतीहरू र समाधानका सम्भावित उपायहरू

नेपालमा प्रशामक सेवा (Palliative Care) को प्रभावकारी कार्यान्वयनले गम्भीर र जीवन सीमित गर्ने रोगहरू भएका बिरामीहरू तथा तिनका परिवारहरूको जीवनस्तर सुधार गर्न महत्वपूर्ण योगदान दिन सक्छ। प्रशामक सेवा रोगीको शारीरिक, मानसिक, सामाजिक, र आध्यात्मिक आवश्यकताहरूलाई सम्बोधन गर्दै जीवनको गुणस्तर सुधार गर्न लक्षित हुन्छ। नेपाल सरकारले प्रशामक सेवा सम्बन्धी राष्ट्रिय रणनीति (२०२५-२०३५) मार्फत यो सेवाको देशव्यापी पहुँच सुनिश्चित गर्ने लक्ष्य राखेको छ। यद्यपि, रणनीतिको प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि विभिन्न चुनौतीहरूको समाधान गर्न आवश्यक छ। स्रोतसाधनको अभाव, जनचेतनाको कमी, दक्ष जनशक्तिको अपर्याप्तता, र नियामक निकायहरूसँगको समन्वय जस्ता चुनौतीहरूलाई व्यवस्थापन गर्दै सेवा प्रवाहको गुणस्तर सुधार गर्न रणनीतिक योजनाहरू निर्माण र कार्यान्वयन गर्नुपर्ने आवश्यकता छ। तलका परिच्छेदहरूमा यस रणनीतिको कार्यान्वयनमा देखा पर्न सक्ने प्रमुख चुनौती र तिनका सम्भावित समाधानहरू प्रस्तुत गरिएका छन् :

११.१. जनचेतना अभाव

नेपालमा प्रशामक सेवाबारे समुदायको ज्ञान न्यून छ। धेरै मानिसहरूले यसलाई केवल क्यान्सर जस्ता रोगका बिरामीहरूका लागि मात्र हो भन्ने गलत धारणा राखेका छन्। यसका फाइदा र महत्वबारे थाहा नहुनुले सेवाको माग कम गराएको छ। यो चुनौती समाधान गर्न व्यापक जनचेतना अभिवृद्धि कार्यक्रम सञ्चालन गर्नुपर्छ। रेडियो, टेलिभिजन, र सामाजिक सञ्जालको प्रभावकारी प्रयोग गरी प्रशामक सेवाको जानकारी समुदायसम्म पुऱ्याउनुपर्छ। साथै, विद्यालय, स्वास्थ्य शिविर, र सामुदायिक बैठकमार्फत जनतालाई यसबारे शिक्षित गर्न आवश्यक छ।

११.२. आवश्यक स्रोतसाधनको कमी

प्रशामक सेवाका लागि आवश्यक औषधि, उपकरण (जस्तै ह्वीलचेयर, एयर म्याट्रेस), र वित्तीय स्रोतहरूको अभावले सेवाको गुणस्तर र उपलब्धतामा बाधा पुऱ्याएको छ। यो समस्या समाधान गर्न तीनै तहका सरकारहरूसँग समन्वय गरेर वार्षिक बजेट विनियोजन गर्नुपर्छ। साथै, WHO का मापदण्डअनुसार आवश्यक औषधि र उपकरणहरूको सूची अद्यावधिक गरी पहुँच सुनिश्चित गर्नुपर्छ।

११.३. दक्ष जनशक्तिको अभाव

प्रशामक सेवा प्रभावकारी बनाउन दक्ष जनशक्तिको अभाव ठूलो चुनौती हो। स्वास्थ्यकर्मीहरूको तालिम अभावले सेवाको गुणस्तरमा कमी हुन सक्छ। यसलाई समाधान गर्न मेडिकल र नर्सिङ शिक्षामा प्रशामक सेवाका पाठ्यक्रम समावेश गर्नुपर्छ। साथै, CPD (Continuous Professional Development) कार्यक्रम सञ्चालन गरेर चिकित्सक, नर्स, र प्यारामेडिक्सलाई प्रशामक सेवाबारे नियमित तालिम दिनुपर्छ।

११.४. सुनिश्चित नेतृत्व र सुशासनको अभाव

रणनीतिको प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि स्पष्ट नेतृत्व र सुशासनको अभाव चुनौती बन्न सक्छ। प्रादेशिक र स्थानीय तहबीच समन्वयको कमीले सेवाको विस्तारमा समस्या उत्पन्न हुन सक्छ। यो समस्या समाधान गर्न संघीय, प्रादेशिक, र स्थानीय तहमा प्रशामक सेवा समितिहरू गठन गर्नुपर्छ। साथै, कार्यान्वयनको अनुगमन र मूल्यांकनका लागि मापदण्ड र सूचकहरू निर्धारण गर्नुपर्छ।

११.५. गुणस्तरीय सेवा प्रवाहमा समस्या

नेपालमा प्रशामक सेवाका लागि गुणस्तरीय र एकरूप सेवा प्रवाहको सुनिश्चितता गर्न समस्या हुन सक्छ। यसले सेवाग्राहीहरूलाई असमान अनुभव गराउँछ। यो समस्या समाधान गर्न प्रशामक सेवाका न्यूनतम मापदण्ड र प्रोटोकल निर्माण गर्नुपर्छ। सेवाको प्रभावकारिता बढाउन होस्पिस सेवाहरू विस्तार गर्न र नियमित अनुगमन प्रणाली लागू गर्न आवश्यक छ।

११.६. समुदायस्तरमा सेवाको सीमितता

सामुदायिक र घरमै आधारित प्रशामक सेवा हाल सीमित छ। विशेषगरी ग्रामीण क्षेत्रमा बसोबास गर्ने विरामीहरूले सेवामा पहुँच पाउन सकिरहेका छैनन्। यो चुनौती समाधान गर्न स्थानीय तहका स्वास्थ्य संस्थामार्फत घरमै आधारित सेवा विस्तार गर्नुपर्छ। साथै, सामुदायिक स्वास्थ्य स्वयंसेविकाहरूलाई अभिमुखीकरण तालिम प्रदान गरेर सेवामा सहभागी गराउनुपर्छ।

११.७. नियामक निकायहरूसँग समन्वयको कमी

प्रशामक सेवा नीति निर्माण र कार्यान्वयनमा नियामक निकायहरूको समन्वय अभावले समस्या उत्पन्न हुन सक्छ। यो चुनौती समाधान गर्न नेपाल मेडिकल काउन्सिल, नेपाल नर्सिङ काउन्सिल, र अन्य निकायहरूसँग मिलेर प्रशामक सेवाका मापदण्ड तयार गर्नुपर्छ। साथै, ओपियोइड जस्ता औषधिको उपयोग र नियन्त्रणका लागि स्पष्ट निर्देशन दिनुपर्छ।

११.८. अनुसन्धानको अभाव

प्रशामक सेवामा अनुसन्धानको कमीले यसको प्रभावकारिता मूल्यांकन र सुधार गर्न कठिनाई भएको छ। यो समस्या समाधान गर्न विश्वविद्यालय र अनुसन्धान संस्थाहरूलाई प्रशामक सेवाबारे अनुसन्धान गर्न प्रोत्साहन दिनुपर्छ। तथ्यमा आधारित अनुसन्धानलाई नीति र कार्यक्रम निर्माणमा प्रयोग गरेर सेवा प्रभावकारी बनाउनु पर्छ।

११.९. अन्तर्राष्ट्रिय सहयोग अभाव

नेपालको प्रशामक सेवा क्षेत्रमा नवीनतम अभ्यास र प्रविधिको अभावले सेवा प्रवाहमा थप चुनौती खडा गर्न सक्छ। यो समाधान गर्न अन्तर्राष्ट्रिय साभेदारहरूसँग सहकार्य गरी नयाँ प्रविधि र स्रोतहरूको उपयोग गर्नुपर्छ। साथै, उत्कृष्ट अभ्यासहरूलाई स्थानीयकरण गरी नेपालका स्वास्थ्य प्रणालीसँग समायोजन गर्नुपर्छ।

११.१०. वित्तीय स्रोतको अपर्याप्तता

प्रशामक सेवाको गुणस्तर सुधार र सेवा विस्तारका लागि पर्याप्त बजेट अभाव एक प्रमुख समस्या हो। यो समाधान गर्न स्वास्थ्य बीमा कार्यक्रममा प्रशामक सेवाका औषधि र सेवा समावेश गर्नुपर्छ। साथै, निजी क्षेत्र र अन्तर्राष्ट्रिय दाताहरूसँग साभेदारी गरी वित्तीय स्रोत सुनिश्चित गर्न आवश्यक छ।

TECHNICAL SUPPORT BY:

**World Health
Organization**

Nepal